

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

16 JUNI 1971

56e JAARGANG

No. 2802

Over inflatie

Van de problemen die de economie nog moeilijk kan oplossen is zeer zeker de inflatie één van de grootste. De inflatie maakt de econoom werkelijk duidelijk, dat de economie een gedragswetenschap is, die lang niet altijd exacte regeltjes kan geven om een probleem op te lossen. Het begint er — tot ieders ergernis overigens — steeds meer op te lijken, dat de inflatie zich in onze maatschappij thuis voelt. Bijna iedereen klaagt over de prijsstijgingen, terwijl maar weinigen bereid zijn de offers op te brengen om ze te beteugelen. Inflatiebestrijding gaat namelijk met offers gepaard, die men echter niet wil dragen omdat er nog zoveel individuele en collectieve wensen zijn. Hierdoor bestaat voortdurend de neiging tot te grote bestedingen: de lonen stijgen meer dan de arbeidsproductiviteit; de overheidsuitgaven stijgen sterker dan de financiële deskundigen wenselijk achten; de investeringen zijn jaarlijks te groot voor de beschikbare arbeidskrachten.

Eigenlijk handelen wij zeer irrationeel door steeds onze afschuw uit te spreken over de inflatie en tegelijkertijd de bestedingen te willen opvoeren. Waaruit bestaat die afschuw? De werknemers beweren nogal eens, dat de prijzen sterker stijgen dan de lonen, hoewel de onderstaande tabel duidelijk aantoonde dat de loonstijging steeds groter is geweest dan de prijsstijging, met uitzondering van de Verenigde Staten in 1970. Tegelijkertijd beweren de werkgevers, dat de voortdurende kostenstijging hun investeringen te veel afremt. Ondanks de inflatie groeiden in Nederland de investeringen echter vrij fors, zelfs met 12% in 1970, terwijl het CPB ondanks de „conjuncturele inzinking” voor 1971 een groei van ongeveer 7% heeft voorspeld. Ook

Stijging van de consumptieprijzen en de lonen in de nijverheid in de grootste zeven OECD-landen, Nederland en België.

	1965-1968		1969		1970	
	prijzen	lonen	prijzen	lonen	prijzen	lonen
Verenigde Staten	3,3	4,8	5,4	6,6	5,9	5,4
Canada	3,8	6,6	4,5	8,3	3,4	10,8
Japan	4,8	13,2	5,2	16,4	7,7	17,6
Frankrijk	3,3	8,0	6,4	11,3	5,3	11,1
West-Duitsland	2,3	5,2	2,7	9,0	3,8	12,7
Italië	2,3	4,1	2,6	7,5	5,0	21,7
Verenigd Koninkrijk	3,7	6,0	5,5	8,0	6,4	12,7
België	3,2	7,3	3,8	7,9	3,9	11,1
Nederland	4,3	8,1	7,5	9,3	4,4	10,7

wordt vaak gezegd, dat de „vergeten groepen” (renteniers) bejaarden, invaliden en soms de kleine middenstanders, ernstig van de inflatie te lijden hebben. De indruk bestaat echter, dat deze groepen alleen als kapstok fungeren; hun problemen treden weliswaar meer aan de dag bij inflatie, maar ze worden hier niet door veroorzaakt. Misschien genieten die groepen wel het voorrecht (sic) dat ze door de inflatie niet geheel worden veronachtzaamd; afwezigheid van inflatie maakt pas dat ze dan werkelijk vergeten worden.

Hopelijk valt het nadeel dat wij van de inflatie onder vinden wel mee, zolang ons land met het buitenland in de pas blijft lopen, waarmee zeker niet gezegd mag worden, dat we de inflatie niet moeten bestrijden. In één van haar laatste publikaties heeft de OECD weer eens de aandacht hierop gevestigd¹. Ook deze organisatie komt niet met pasklare oplossingen: haar aanbevelingen zijn voor de econoom dan ook niet nieuw. Daarvoor is het probleem te ingewikkeld en te verschillend van land tot land.

De monetaire deskundigen van de OECD verwachten dat de hardnekkige inflatie het komende jaar voor de OECD-landen gezamenlijk zal afnemen van 6% naar 4,5%, hoewel de situatie in Nederland en België onzeker is. Nederland en België behoren echter niet tot de koplopers van de inflatie. Naar toenemende grootte van de inflatie namen België en Nederland in 1970 van de belangrijkste 17 OECD-landen resp. de 13e en 11e plaats in. De eerste plaats werd ingenomen door Noorwegen met een inflatie van 10,2%. Wegens de invoering van de BTW had Nederland wel in 1969 de sterkste inflatie; België stond toen op de 8e plaats. In de periode 1965-1968 namen België en Nederland resp. de 14e en 5e plaats in.

Wat uit de cijfers helaas blijkt, is de toenemende groei van de inflatie in bijna alle landen; hopelijk houdt de lagere voorspelling van de OECD in, dat aan deze groei nu een eind komt.

L.H.

¹ OECD: „Present policies against inflation”, a report by working party no. 4 of the Economic Policy Committee, Parijs, juni 1971.

Inhoud

Over inflatie	553
R. de Boer: Financiering sociale verzekeringen in de EEG	554
Prof. Dr. F. Hartog: Eigendom materiële productiefactoren	555
Prof. Dr. W. Albeda: De toekomst van de onderneming	556
Dr. R. J. P. van Glinstra Bleeker: Enkele economische benaderingen van milieuhygiënische problemen	562
Regionale en internationale economie	567
Geld- en kapitaalmarkt	569
Europa-bladwijzer	571
Boekennieuws	574

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit

Redacteur-secretaris: P. A. de Ruiter
Adjunct redacteur-secretaris: L. Hoffman

Economisch-Statistische Berichten

Weekblad van de Stichting Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016;
kopij voor de redactie:
postbus 4224. Telefoon:
(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar, studenten f. 31,20, franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope NV, Rotterdam; Banque de Commerce, Koninklijk plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij H.A.M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Financiering sociale verzekeringen in de EEG

In *ESB* van 19 mei jl. is een vergelijking gemaakt tussen de EEG-landen m.b.t. de totale uitgaven voor de sociale verzekeringen, alsmede m.b.t. de onderverdeling daarvan over de onderscheidene voorzieningen. Hier wordt in tabel 1 — voor 1962 en 1968 — een overzicht gegeven van de aard van de bijdragen aan de sociale verzekeringen en collectieve pensioenen¹. M.a.w., wie en in welke mate draagt bij tot de financiering, uitgedrukt als een percentage van de totale ontvangsten.

Tabel 1.

Aard van de bijdragen aan de sociale verzekeringen en collectieve pensioenen als percentage van de totale bijdragen

Aard van de bijdragen	Jaar	West-Duitsland	Frankrijk	Italië	Nederland	België	Luxemburg
Werkgeversbijdragen	1962	53	70	73	44	51	48
	1968	49	69	66	46	50	40
Bijdragen van verzekerden	1962	29	22	14	37	23	20
	1968	31	22	17	39	23	23
waarvan:							
werknemers	1962	.	17	12	29	17 a)	17
	1968	.	17	13	32	17 a)	19
niet-werknemers	1962	.	5	2	8	6 a)	3
	1968	.	5	4	7	5 a)	4
Bijdragen van overheid..	1962	15	7	8	9	20	22
	1968	17	7	11	6	22	28
Opbrengsten van beleggingen en deelnemingen ..	1962	2	1	2	9	5	9
	1968	3	1	3	8	4	9
Overige ontvangsten	1962	1	0	3	1	1	1
	1968	0	1	3	1	1	0
Totale ontvangsten .. .	1962	100	100	100	100	100	100
	1968						

a) 1967.

Alhoewel zowel de werkgevers- als de werknemersbijdragen arbeidskosten zijn, is het onderscheid wellicht toch interessant uit het oogpunt van de sociaal-economische machtsverhoudingen binnen het bedrijfsleven. Uit de tabel blijkt dat in alle landen de werkgeversbijdrage het grootste aandeel vormt, maar dat de grootte ervan varieert van 40% in Luxemburg tot 66% in Italië en 69% in Frankrijk. Voorts blijkt dat in Nederland en Frankrijk het aandeel van de algemene middelen (de overheid) het kleinste is en dat dit aandeel in de jaren zestig in Nederland — in tegenstelling tot de ontwikkeling in de andere landen — zelfs is afgenomen. Opvallend is het hoge aandeel van de post „beleggingen en deelnemingen” in Luxemburg en Nederland.

Tabel 2.

Beheerskosten als percentage van de totale uitgaven

Jaar	West-Duitsland	Frankrijk	Italië	Nederland	België	Luxemburg
1962	5	3	5	4	5	3
1968	4	4	5	3	5	3

Tot slot wordt in tabel 2 een overzicht gegeven van de beheerskosten als percentage van de totale uitgaven¹. Als waar is dat in Nederland het beheer niet altijd even doelmatig geschiedt, dan is dit een Europese kwaal. Uit tabel 2 blijkt immers, dat Nederland in EEG-verband in dit opzicht beslist niet ongunstig afsteekt.

R. de Boer

¹ „Verslag over de ontwikkeling van de sociale toestand in de Gemeenschap in 1970”, Brussel-Luxemburg 1971.

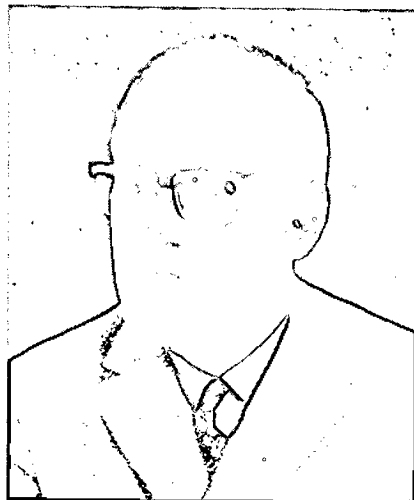
Eigendom materiële produktiefactoren

De vraag wie eigenaar moet zijn van de materiële produktiefactoren, is weer in het middelpunt van de belangstelling komen te staan. Mede in verband daarmee is de eenvoudige tweedeling in particuliere en gemeenschapseigendom verfijnd tot vier alternatieven. De materiële produktiefactoren kunnen namelijk in handen zijn van de kapitaalverschaffers, de overheid, de arbeiders of de consumenten. Het kan zin hebben, voor het verkrijgen van een algemeen overzicht, deze vier mogelijkheden in grote trekken tegenover elkaar te stellen, om te zien of er zich een duidelijke keus aftekent. Daarbij moet ook aandacht worden geschonken aan eventuele tussenvormen.

Om te beginnen het kapitalisme. Het voor en tegen daarvan ervaren wij aan den lijve. Het heeft grote welvaart gebracht, met het voor en tegen daarvan, vrijwel volledige sociale zekerheid en hoge werkgelegenheid, maar geen oplossing van het probleem van de verdeling der economische macht en evenmin een fundamentele democratisering van de verhoudingen in het bedrijfsleven.

Over staatseigendom kunnen we kort zijn. Niemand wil dit meer, wegens het grote euvel van de bureaucratie. De orthodoxe communistische landen zien het ook nauwelijks meer, maar zij kunnen er niet vanaf omdat zij het in een onbewaakt ogenblik tot dogma hebben verklaard.

Arbeiderseigendom is op het ogenblik een geliefd onderwerp van discussie. Het Joegoslavische systeem gaat een eind in die richting. De resultaten zijn niet bemoedigend. De Joegoslavische economie loopt af en toe vast in stagnatie en er is veelal een sterke inflatie en een grote werkloosheid. Bovendien is de economische ontwikkeling er onevenwichtig in die zin dat de verschillende deelgebieden in economisch opzicht steeds verder uit elkaar groeien. Het gaat natuurlijk te ver, dit alles op rekening van het arbeiderszelfbestuur te schrijven. Vermoedelijk heeft dit er geen goed aan gedaan, met name

wegens de particularistische trek die dit systeem met zich meebrengt. Daarbij moet worden bedacht dat de omstandigheden overigens gunstig zijn. De bedrijven zijn meest nog klein en overzichtelijk, en wat dit betreft werkt het systeem op verschillende punten nog wel. Hoe het zal gaan als de industriële eenheden in omvang toenemen en als er meer samenwerkingsvormen tussen bedrijven ontstaan moet worden afgewacht. Het ziet ernaar uit dat het stelsel dan nog meer zal gaan knarsen. In ieder geval zijn er sterke aanwijzingen dat het voor een hoogontwikkeld Westeuropees land weinig zou passen.

Blijft over de consumenteneigendom (coöperatisme). Dit is eigenlijk het meest logische systeem, want bij de productie gaat het uiteindelijk om de voorziening in consumptieve behoeften. Waarom dan ook niet aan de consument de uiteindelijke zeggenschap gegeven bij de produktie- en investeringsbeslissingen? Dat werkt als algemeen stelsel niet. De consumenten vormen een amorfe massa, die zich niet geforceerd laat organiseren. Bovendien valt moeilijk in te zien, zelfs als zij georganiseerd zouden zijn, hoe zij zouden kunnen worden ingeschakeld bij de aan het consumptiegoederenstadium voorafgaande fasen van de produktiekolom.

Zo komen we, als we de voorgaande argumenten aanvaarden, langs de weg van eliminatie uit bij het kapitalisme als het minst slechte stelsel. Het is als bij het uitspelen van kleuren bij het bridgen: drie kunnen niet, dus schiet er maar één over.

Dit is natuurlijk een sterk vereenvoudigende gedachtegang. Schrijver dezes is ervan overtuigd dat bij verdere detaillering de conclusie in grote trekken ongewijzigd blijft, maar er

zijn misschien anderen die zeggen: „dat willen wij nog wel eens zien”.

Eén nuancering die hier nog kan worden aangebracht is dat de verschillen te sterk zijn aangezet, omdat alle stelsels gemeen hebben dat de uitvoerende macht in handen is van de „managers”. De eigenaars, of degenen die zich als zodanig kunnen gedragen, moeten dus worden gezien als de groep waaraan de „managers” verantwoording schuldig zijn en die het financiële risico draagt. Dat maakt, zoals de beschikbare ervaringen leren, toch in de meeste gevallen nog duidelijk verschil.

En nu de mengvormen. Niet alle zijn stabiel of bestaanbaar. Er kunnen spanningen ontstaan door het naast elkaar vóórkomen van elementen van verschillende stelsels. De staat en het arbeidersbestuur verdragen elkaar slecht wanneer de eerstgenoemde taakstellingen tracht door te drukken, die voor de bedrijven een „Fremdkörper” vormen. De staat en de kapitalistische produktiewijze geven slechte ervaringen wanneer, zoals bij ons bij de landbouw en de woningbouw, de prijsvorming van bovenaf wordt vervalst.

Wat wij op het ogenblik vooral najagen is een mengvorm tussen kapitalisme en arbeiderszelfbestuur. Medezeggenschap is zich aan het uitbreiden tot medebeslissingsrecht. Het is de vraag of dit goed zal werken. Degenen die het financiële risico lopen, moeten het beslissingsrecht delen met een groep die daartegen gewaard is. Het beslissen en het dragen van de gevolgen van het beslissen, worden ten dele uit elkaar gehaald. Het zou wel eens kunnen zijn dat dit een niet-stabiele mengvorm is. Zij zou dus kunnen terug evolueren naar het kapitalisme, doordat de arbeidersvertegenwoordigers worden ingekapseld, of zich doorzetten tot arbeiderszelfbestuur, doordat de kapitaalverschaffers de zaak abandonneren. Laten wij daarom het Joegoslavische experiment met aandacht blijven volgen.

De toekomst van de onderneming

PROF. DR. W. ALBEDA

De onderneming is een gespecialiseerd orgaan van de samenleving. Dit orgaan verricht een aantal functies, waarvan de produktie van goederen en diensten en het verschaffen van werkgelegenheid en welvaart wel de meest opvallende zijn. In de industriële samenleving, hoe ook gestructureerd, is aan een dergelijk gespecialiseerd orgaan met een belangrijke eigen sfeer van beslissingsbevoegdheden van economisch, maar ook van politiek karakter, niet te ontkomen. Dit lijkt mij een basisgegeven, dat in gedachten moet worden gehouden bij het filosoferen over de toekomst van de onderneming (of over de onderneming van de toekomst).

Deze autonomie moet op de een of andere wijze in overeenstemming worden gebracht met de plaats van de onderneming als orgaan van de samenleving. De onderneming moet bijdragen tot het welzijn van die samenleving. Zij mag niet op die samenleving parasiteren. Men kan zeggen, dat de onderneming moet passen in de ecologie van de samenleving. Zou de onderneming die ecologie verstoren, dan komt haar voortbestaan daarmee in gevaar, omdat die samenleving zich zal verdedigen tegen de maatschappelijke milieuverontreiniging, die van de onderneming uitgaat.

Men kan deze redenering ook omkeren. De samenleving zal zich moeten realiseren, dat de onderneming haar functie slechts naar behoren kan vervullen in zoverre zij die onderneming daartoe ecologisch in staat stelt. Hiermede is uiteraard het verband gelegd, het vanzelfsprekende verband, tussen onderneming en economische orde.

De economische orde is niet maar een natuurlijk gegeven. Er is een zekere samenhang tussen parlementaire democratie, plurale structuur en ondernemingswijze orde. Het zijn dezelfde opvattingen over mens en maatschappij, over de staat en de burger, die achter onze economische orde en ons staatkundig bestel liggen. Het is daarom niet verwonderlijk, dat een crisis in dit bestel zich ook — en wellicht zelfs juist — richt tegen de particuliere onderneming. De Oost-West-tegenstelling is óók een tegenstelling tussen particuliere onderneming en staatsbedrijf. De huidige discussie (voor zover die discussie mogelijk is) met de nieuwe maatschappijcritici centreert zich ook al weer om de positie van de onderneming. Wenst de communist een verstatelijkte onderneming, de nieuwe maatschappijcritiek ziet veeleer in een onderneming met arbeiderszelfbestuur met communale eigendom het alternatief voor onze NV. Het is niet

onbegrijpelijk, wanneer Ir. Schoenmaker¹ verzucht, dat de ondernemer in de mist vaart, wanneer hij inzicht tracht te krijgen in wat de samenleving van hem verwacht.

Toch is het beeld van Schoenmaker in zoverre niet helemaal volledig, omdat de mist hier slechts buiten de onderneming zou zijn waar te nemen. Men mag echter veilig aannemen, dat dit niet het geval is. Ook binnen de onderneming zijn, als altijd, de grote vragen aan de orde, die in de samenleving als geheel aan de orde zijn. In de moderne management-literatuur is er geen eenvoudig bestuursmodel voorhanden, dat past op de moderne onderneming. Veeleer is er een continuüm van modellen beschikbaar, dat zich uitstrekt van het eenvoudige hiërarchische model enerzijds tot het horizontale of cirkelvormige model anderzijds, van de verticale bevelstructuur naar de horizontale overlegstructuur. De manager, die de meest verantwoorde structuur voor zijn onderneming zoekt, stuit op een soortgelijke mist, als wanneer hij zich afvraagt welke signalen hem bereiken vanuit de sfeer van wetgeving en overheidsbeleid.

Europa en Amerika

In hoeverre, kan men zich afvragen, verschilt de positie van de ondernemer in Europa van die in Amerika? De Woot² vat de verschillen die hij ziet als volgt samen. In de Verenigde Staten ontbreekt de ervaring uit de pre-industriële periode. Amerika is een jonge samenleving, veel minder dan de Europese gehinderd door tradities. Het industriële klimaat is er meer liberaal, progressief en gericht op voortdurende expansie, steunend op de grote markt. Europa kent nog tradities, grotere sociale ongelijkheid, klasseverschillen, klassenbewustzijn. De sociale mobiliteit is er geringer, het wantrouwen tussen de sociale groepen is groter.

In de Verenigde Staten is een meer democratisch milieu aanwezig. Een modern management, dat gekenmerkt wordt door een meer „participerend” leiderschap,

¹ In de bundel „Onderneming en sociale ontwikkeling”, Haarlem 1970.

² Ph. de Woot: „Pour une doctrine de l'entreprise”. Parijs 1968.

vindt er bij de werknemers meer aansluiting dan in Europa het geval zou zijn. Experimenten met participerend leiderschap, welke in de Verenigde Staten succes hadden, kunnen in Europa mislukken, doordat het klimaat er zo anders is³. De Woot meent daarom, dat in Amerika een verandering van de stijl van het management, gecombineerd met een stelsel van job-control, reeds voldoende is om een ander klimaat in de onderneming te realiseren. In West-Europa acht hij daarvoor veel meer nodig. Daar is het nodig een stelsel van „industriële democratie” te introduceren, dat verankerd is in een andere ondernemingsstructuur. Daarom is er in de Verenigde Staten veel minder verzet tegen de kapitalistische economische orde te constateren, die ingebed is in een ander, meer democratisch milieu. In Europa wordt dit stelsel anders gestructureerd door de ontwikkeling van de welvaartsstaat, met zijn gelijke kansen, sociale voorzieningen enz.

Argyris ziet een verschil tussen de Amerikaanse ondernemer, die hogere kosten tracht op te vangen door het vergroten der produktie en de Europese ondernemer die veeleer tracht de kosten per eenheid te drukken. De ontwikkeling van de EEG en de EFTA maakt thans ook in West-Europa het perspectief van de marktvergroting actueel⁴. De schaalvergroting welke zich thans in het economische leven voordoet is daarvan een symptoom.

Men mag dus conclusies, welke betrekking hebben op Amerikaanse ontwikkelingen, niet zonder meer van toepassing verklaren op de Europese situatie. Toch zal blijken dat de krachten, welke thans werkzaam zijn in de Verenigde Staten, ook ten onzent een belangrijke rol spelen. Daarom is het bij alle verschillen niet zo, dat wij van het Amerikaanse management en zijn problemen niet zouden kunnen leren. Integendeel. De Verenigde Staten zijn ons altijd nog voor. Anders dan de Amerikanen behoeven wij niet onbetreden paden begaan. Wij kunnen leren van hun ervaringen.

Uitdagingen aan de Europese onderneming

De mist, waarvan sprake was in het voorgaande, is moeilijk opzij te schuiven. Het is moeilijk inzicht te verkrijgen in de te verwachten ontwikkeling, omdat die ontwikkeling van meer afhankelijk is dan van de economische en technische groeilijnen. Daarnaast is er de onzekere factor van de politiek en de daar achter liggende ideologieën.

Ten aanzien van de ontwikkeling van de *technologie* kan gesteld worden, dat slechts de verdere versterking van de voortdurende verandering met zekerheid te voorspellen is. In zijn eerder vermeld betoog spreekt Noordhoff van de zeer snelle technologische veroudering in de moderne industrie. Hij geeft daarvan voorbeelden, die sterk tot de verbeelding spreken. De „creatieve vernietiging” van Schumpeter is er nog steeds. Zij werkt thans in een tempo, dat zeer hoge eisen stelt aan het management.

De *economische* ontwikkeling kan al evenmin als de technologische als verrassingsvrij worden voorgesteld. Wellicht is er in zoverre een grotere zekerheid, dat ernstige depressies ook op een wat langere termijn onwaarschijnlijk moeten worden geacht. Het patroon van een periodieke neiging tot overbesteding, een daarop volgende reactie in de vorm van een korte recessie, gevolgd door een nieuwe besteding, een cyclus welke

in zijn geheel gekenmerkt wordt door inflatie, schijnt permanent te worden. Het is echter van belang erop te wijzen, dat het verdwijnen van de vrees voor een grotere inzinking de inflatie sterker kan doen worden, wat weer aanleiding moet geven tot een harder anti-inflatiebeleid. Met het verdwijnen van het geloof in de mogelijkheden van de loon- en prijspolitiek, zal sterker de nadruk gelegd worden op budgettaire en monetaire instrumenten en op maatregelen om de bestedingen via fysieke controles (met name op investeringen) tijdig af te remmen. Het lijkt veilig er vanuit te gaan, dat de Europese integratie voortgaat. Of dit gepaard zal gaan met de ontwikkeling van een adequaat, Europees economisch-politiek instrumentarium, moet voorshands echter worden betwijfeld. Omdat de nationale beheersing der internationale ontwikkeling zo moeilijk is, ligt hierin een bron voor een blijvende neiging tot onevenwichtigheid in de conjuncturele ontwikkeling.

Van de economische politiek komt men onvermijdelijk in de algemene politiek. Het is op het politieke terrein dat de strijd om maatschappijhervorming zal worden uitgevochten. Is het mogelijk daarover een verwachting uit te spreken? Het lijkt voor de hand te liggen, dat de ontwikkeling zal gaan in de richting van „big government”. Aan de overheid worden in de moderne samenleving eisen gesteld, met name op het terrein der economie, die slechts door een sterke staat met een omvangrijk technisch-wetenschappelijk apparaat zouden kunnen worden waargemaakt. Het staat echter evenzeer vast, dat tegen „big government” een groeiend verzet naar voren komt. Dit verzet uit zich in extreme vorm in het neo-anarchisme van de jonge generatie. Men kan het zien in het verzet tegen de volkstelling, in de onmiskenbaar aanwezige computervrees en in een groeiend wantrouwen in de grote bureaucratieën en de vraag om kleinere, zelfbesturende gemeenschappen.

Moet men in dit verzet méér zien dan een wat romantische reactie op de vervreemdende werking der grote organisaties? Dit laatste is het zeker ook. Het heeft ongetwijfeld een romantisch-reactionair trekje. Maar men kan er toch ook een begrijpelijke reactie in zien op een samenleving, waarin de ruimte voor individuele verantwoordelijkheid wel erg eng dreigt te worden. Aangenomen mag worden, dat deze reactie niet geheel zal wegebben, dat er iets overblijft van het verzet tegen autoriteit zonder verantwoordelijkheid, van het wantrouwen tegen een almachtige en bemoeizuchtige staat, van de vrees voor het alziende oog van de computer.

Men moet dus vaststellen, dat er tegengestelde krachten werkzaam zijn. Enerzijds de ontwikkeling naar een sterke overheid, die pogen zal korte-termijnplanning in stelling te brengen tegen inflatie en conjuncturele onevenwichtigheid; die langere-termijnplanning zal willen gebruiken om kwantitatieve en kwalitatieve economische groei te realiseren en de ruimtelijke ordening te verbeteren. Anderzijds een streven om het individu te

³ C. Argyris: „Het individu in de organisatie”, blz. 20.

⁴ Noordhoff in de bundel „Onderneming en sociale ontwikkeling”.

beschermen tegen de alom tegenwoordige en almachtige staat, een streven naar kleinere, autonome gemeenschappen en een algemene vraag om „democratisering”.

Met de industriële samenleving verdwijnt ongetwijfeld een deel van wat Thurman Arnold noemde „The Folklore of Capitalism”. Schumpeter zag indertijd het kapitalisme verdwijnen, doordat het zelf een klimaat schept, dat vijandig is jegens de waarden, die ons stelsel in stand houden: de particuliere eigendom, de concurrentie en het vooruitstreven. Kan men zeggen, dat er zo iets plaatsvindt? Het lijkt mij, dat dit niet zonder meer het geval is. De vijandigheid tegenover het winstmotief, zoals die hier en daar te constateren is bij intellectuelen, bij studenten en bij klassebewuste arbeiders, is er altijd geweest. Een belangrijke toeneming hiervan kan men eigenlijk niet constateren. Wel kan men iets anders vaststellen: een groeiend deel van de beroepsbevolking is tewerkgesteld in sectoren, waar het winstmotief geen rol speelt. Richard Barber⁵ komt tot de conclusie, dat in de Verenigde Staten reeds één derde deel van de beroepsbevolking in dienst is van organisaties (inclusief de overheid) waar het winststreven geen rol speelt. Belangrijke delen van de dienstensector liggen buiten het bedrijfsleven in engere zin. Men kan zelfs stellen, zegt Barber, dat doordat in deze sector universiteiten en wetenschappelijke instituten een belangrijke rol spelen, belangrijke impulsen voor vernieuwing en verandering in onze samenleving uitgaan van instellingen, die niet voor de winst werken. Bovendien constateert hij, dat zulke instellingen vaak, en met succes, concurreren met bedrijven welke wel winst maken.

De „non profits”, zoals Barber ze noemt, hebben geen aandeelhouders die dividend verwachten, maar leden die, evenmin als aandeelhouders overigens, grote belangstelling opbrengen voor deze organisaties. Zodoende komen er besturen, die nauwelijks aan iemand verantwoording afleggen en die ook niet meer de test van de winst hebben. De interne democratie gaat in zulke instellingen noodzakelijkerwijs minder weerstanden oproepen dan die bedrijven, welke wél geconfronteerd worden met aandeelhouders, die als zij groot zijn inspraak, en als zij klein zijn in ieder geval dividend zullen vragen. Eigendom speelt geen rol in zulke organisaties. Wie is eigenaar van de ANWB? Welke rol speelt de eigendom in de vele particuliere en semi-officiële organisaties als PBO, TNO enz.? Een groeiend deel van de beroepsbevolking in een moderne natie werkt niet langer in een „kapitalistische” omgeving. Houdt men dan nog rekening met de schaalvergroting in het bedrijfsleven in engere zin, dan is het duidelijk, dat steeds minder mensen nog van dag tot dag met het winststreven worden geconfronteerd. Eigenlijk is het nergens zo levend als in het midden- en kleinbedrijf, waar de ondernemer nog persoonlijk daarbij is betrokken.

Welke conclusies kan men trekken uit deze, weliswaar vanzelfsprekende, maar toch weer onverwachte ontwikkeling? Ondernemingen gaan meer en meer functioneren in een bredere samenleving, waarin de kapitalistische folklore het niet meer zo goed doet. Betekent dit noodzakelijkerwijs vijandschap ten opzichte van het winststreven? Het zal in ieder geval tot een andere waardering ervan kunnen gaan leiden. Men kan niet meer ervan uitgaan, stelde Thurman Arnold al in 1937,

dat organisaties niet geleid door het winstmotief altijd minder efficiënte bureaucratieën zullen zijn (evenmin als wél naar winst strevende organisaties onvatbaar zouden zijn voor bureaucratische tendenties).

De medische sector, met particuliere ziekenhuizen, een particuliere ziektekostenverzekering, verplichte semi-publieke ziekenfondsen, artsen en specialisten, die soms als functionarissen in een organisatie, en soms als kleine ondernemers opereren, de farmaceutische industrie en de particuliere apotheken, geeft een interessant beeld van de verstrengeling van publieke, particuliere non-profits en wél naar winst strevende organisaties in een der snelst groeiende sectoren in onze samenleving. Elders zien wij de nauwe samenwerking tussen Defensie en particuliere industrie, waarop Galbraith wijst in zijn *How to control the military*, en bijv. die tussen gemeenten, middenstand en grootwinkelbedrijf in winkelcentra.

Een nieuw type „gemengde economische orde” is aan het groeien. In deze nieuwe economische orde is de grote industriële onderneming nog wel van grote betekenis. Zij is echter niet langer de „representatieve instelling” van deze tijd. Dit betekent dat zij zich meer dan vroeger moet invoegen in een bestel dat zich, minder dan vroeger, aanpast aan haar eisen. Dit invoegen geschiedt, doordat de onderneming zich minder dan vroeger eenzijdig kan richten op winststreven en eigen voortbestaan. Zij zal zich de eigen functie in het geheel, de afhankelijkheid van anderen en de noodzaak met anderen te moeten samenwerken bewust moeten zijn.

Europese „Corporate Strategy”

Het is interessant te constateren, dat mijn evaluatie van de Europese situatie toch niet zo ver af ligt van Ansoffs beoordeling van de positie der Amerikaanse onderneming in 1980. Ook van de Europese onderneming kan gesteld worden, dat zij zal werken onder „greatly expanded explicit and implicit restrictions on its behavior in the form of antitrust, labor and public domain law (c.q. waterpollution, shipmining) as well as informal public and social pressures from the local community and the government”⁶. Ook zijn conclusie: „it is clear that the future firm will not resemble the nineteenth century stereotype of a purely economic profit-seeker. It will remain a profit-seeker, but its search for profit will be strongly affected by an awareness of social consequences”, zouden wij tot de onze kunnen maken.

Het lijkt echter nuttig erop te wijzen, dat dezelfde zaak in West-Europa iets anders kan betekenen dan in de Verenigde Staten. Zijn er al factoren, die het verschil tussen beiden zouden kunnen verminderen (de grotere markt in Europa, een anti-kapitalistische stroming in de Verenigde Staten), toch blijft het van belang de verschillen in de gaten te houden.

Meer dan in de Verenigde Staten wordt de Europese ondernemer geconfronteerd met het streven naar planning op kortere en langere termijn. Voor het interne beleid geldt, dat men hier meer dan daar geneigd zal

⁵ „The American Corporation”. Londen 1970.

⁶ H. Igor Ansoff, R. G. Brandenburg: *The General Manager of the future*, in „California Management Review” no. 3, 1969.

zijn de vraag naar de interne structuurverandering der onderneming te stellen. Welke consequenties heeft dit voor de Europese "Corporate Strategy"?

In het betoog, dat ik hield ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Gist- en Spiritusfabriek⁷, heb ik erop gewezen, dat men in de 19e eeuw en in de eerste helft van de twintigste eeuw van de onderneming slechts vroeg zich te houden aan de regels van het economische spel. In de loop van de tijd zijn de eisen welke men aan die onderneming stelt in sterke mate uitgebreid. Eisen als het zich houden aan de regels gesteld door het sociaal-economische beleid en door de collectieve contracten der vakverenigingen stellen grenzen aan het ondernemingsbeleid. Anders staat het met de vraag aan de onderneming zich te voegen in een nationale planning. Dit zich invoegen in een nationale planning beïnvloedt de doelstelling van het beleid van de onderneming. Zoals men van een particuliere bank vraagt, dat ze zich invoegt in het officiële monetair beleid van de Nederlandsche Bank, zal men in toenemende mate van de particuliere onderneming vragen dat zij zich invoegt in een nationale planning.

Hoe past dit zich invoegen in het ondernemingsbeleid? Ik heb het gevoel, dat deze ontwikkeling past in een nieuwe trend in de verhouding tussen overheid en bedrijfsleven, een trend die zowel in Europa als in de Verenigde Staten is te constateren. Galbraith ziet tussen de staat en de onderneming een soort belangengemeenschap ontstaan, gebaseerd op de wederzijdse afhankelijkheid. De leiding van de „mature corporation” heeft een andere houding t.o.v. de overheid dan zijn voorganger van veertig jaar geleden. De onderneming gaat in zijn ogen steeds meer belang krijgen bij een actief overheidsbeleid. In het kader van een modern industriebeleid streeft de overheid naar een „industriële pakket”, dat zich onderscheidt door een zo hoog mogelijke „noblesse”⁸. Er is voor de onderneming weinig reden zich hierover zorgen te maken. Dit beleid geeft de onderneming immers stimulansen en garandeert voor vele ondernemingen zelfs het voortbestaan. Dreigt een particuliere onderneming in gevaar te komen, dan vragen zelfs socialisten om overheidssteun. De doelstelling van de overheid: een bedrijfsleven, dat zich kenmerkt door een voortgaande groei en een hoge kwaliteit, kan de onderneming niet anders dan welgevallig zijn.

En als de overheid dan toch zo'n actief economisch beleid voert, waarom zal men dan niet trachten te bereiken, dat dit beleid consistent is en een zekere mate van voorspelbaarheid heeft? Het is niet voor niets, dat thans ondernemers' opkomen voor planmatigheid van het overheidsbeleid. De oude paradox, dat vakverenigingen alles willen plannen, behalve de lonen, en de ondernemers niets, behalve de lonen, wordt meer en meer doorbroken. Daarbij komt, dat de nieuwe conceptie van planning, zoals die in Frankrijk ontwikkeld is, maar niet altijd even consequent is uitgevoerd, de mogelijkheid biedt van een planning, waaraan de ondernemers hun medewerking verlenen.

Het lijkt niet realistisch te veronderstellen, dat het industriebeleid zal uitmonden in een geheel gesocialiseerde economie. Ook waar socialistische regeringen lange tijd aan het bewind zijn (bijv. Zweden) heeft men deze gedachte nooit uitgevoerd. De problemen, die men zich daarbij op de hals haalt, zijn immers van zo'n grote omvang, dat mogelijke voordelen in het niet vallen bij de reële nadelen. Uiteraard geldt dit nog sterker

zolang een dergelijke regering zich omringd weet door naties die geen plannen in zulk een richting koesteren. Een gesocialiseerd bedrijfsleven zou zich moeten invoegen in een internationale economie, waar het particuliere bedrijfsleven de toon aangeeft. De marge voor een eigen beleid ten opzichte van het bedrijfsleven, zou in zo'n geval niet zoveel groter zijn dan thans.

De positie van de vakbeweging

De belangengemeenschap tussen staat en private onderneming is daarmee voorshands wel een belangrijk gegeven. Het is van belang in te zien in welke positie de vakbeweging hiermede gemanoevreerd wordt. De vakbeweging is — of zij wil of niet — deelgenoot in deze belangengemeenschap. Op het eerste gezicht is dit een comfortabele vaststelling. Dat hebben we de eerste 15 jaar na de oorlog inderdaad ook als comfortabel ervaren. Vakbeweging en werkgeversorganisaties behartigden met een eensgezindheid, die alleen in de marge onvolkomen was, het algemeen belang. Wij hebben gezien hoe dit is afgelopen. Het is gemakkelijker te verklaren waarom dit laatste gebeurde, dan waarom dit 15 jaar lang niet gebeurde. Het deelgenootschap in een soort belangengemeenschap met de staat en de werkgeverscentrales is een positie, die de vakbeweging structureel niet ligt. De vakbeweging is nu eenmaal ontstaan in een maatschappelijke orde, waarin zij „anti-body” was. Men wordt van een vakvereniging lid om zijn belang behartigd te zien, of als een uiting van protest over ondervonden achterstelling. Maar wordt en blijft men ook lid om het establishment te schragen?

In de communistische staten heeft men dit probleem, na enige onzekerheid direct na de oktober-revolutie in Rusland, op de daar in zwang zijnde radicale wijze opgelost. De vakbeweging is er zonder veel omhaal opgenomen in het staatsbestel. Door aan het lidmaatschap voordelen te verbinden m.b.t. sociale verzekeringen of door intimidatie, weet men deze staatsvakverenigingen toch te verzekeren van een zeer hoog aantal leden. In een welvaartsstaat, gekenmerkt door een consistente sociaal-economische planning, waarin ook de lonen zouden zijn opgenomen, moet gevreesd worden dat het vrijwillig lidmaatschap der vakverenigingen ook wel eens zou kunnen gaan kwijnen. Is dat eigenlijk niet de diepste oorzaak van het falen der loonpolitiek na 1960 geweest? De vakbeweging, zoals wij die kennen, kan deze problematiek eigenlijk niet aan. Daardoor vormen de vakverenigingen thans eerder een hinderpaal voor de ontwikkeling van een sociaal-economische planning dan de werkgeversorganisaties.

Ik heb het gevoel dat dit probleem in Europa fundamenteel anders ligt dan in de Verenigde Staten. Daar is de nationale, sociaal-economische functie der vakbeweging veel minder belangrijk dan bij ons het geval is. In Amerika is de centrale focus voor het vakbondsbeleid de „job-control”, dus de beheersing van de arbeidsplaats van de werknemer, met alles wat daar om heen ligt. Deze taakstelling is enerzijds veel meer bescheiden dan die der Europese vakverenigingen, die

⁷ Zie „ESB”, dd. 13 en 20 mei 1970.

⁸ Stoléru, *L'impératif industriel*. Parijs 1969.

niet minder dan een maatschappijhervorming in de zin hebben. Wellicht is die doelstelling ook wel té bescheiden, gezien de in Europese ogen wat nahinkende ontwikkeling der welvaartsstaat in de Verenigde Staten. Anderzijds moet opgemerkt worden, dat de Westeuropese vakverenigingen, en zeker de Nederlandse, aan de "job-control" niet toe zijn. Dit leidt tot een ernstige zwakte der vakverenigingen op het basisniveau ("at the grass-roots", zeggen de Amerikanen). Het is deze zwakte aan de basis die de vakvereniging ongemeen hindert bij het optreden als mededragster van het nieuwe sociaal-economische bestel.

In het bedrijvenwerk, zoals dat door de drie vakverenigingen in de metaalindustrie wordt ontwikkeld, kan men een poging zien de positie „aan de voet” te versterken. Zonder deze versterking aan de voet zie ik de Nederlandse vakbeweging geen betrouwbare partner worden in het centrale, sociaal-economische beleid. Een vakbeweging, die zwak is aan de basis, kan zich geen afspraken op een hoger vlak permitteren. Ieder ogenblik kunnen „alternatieve vakverenigingen”, of dit nu actiecomités of ondernemingsraden zijn, de vakverenigingen het initiatief ontnemen. Een bonafide vakvereniging kan nooit zoveel loonsverhoging realiseren als een actiecomité op een gespannen arbeidsmarkt. Zolang de vakverenigingen op het laagste vlak, slechts door de looneisen der „alternatieve vakverenigingen” over te nemen, hun positie kunnen handhaven, kan men de medewerking van de vakbeweging aan een sociaal-economische planning op nationale schaal wel vergeten. Welnu, naar mijn mening ligt de ontwikkeling naar een dergelijke planning duidelijk in de lijn der verwachtingen. Dit betekent, dat onze vakverenigingen voor een uiterst belangrijke koerswijziging staan, als zij tenminste verantwoordelijke vakbeweging willen blijven.

Het is duidelijk, dat deze ontwikkeling ook voor de individuele ondernemer van belang is: de Nederlandse ondernemer is gewend met de CAO-onderhandelings op het landelijke vlak (of op ondernemingsniveau) af te zijn van de directe bemoeienis der vakvereniging. Hij is in vergelijking met zijn Amerikaanse collega's verwend. Het ziet ernaar uit, dat deze verwenning snel gaat verdwijnen. Het „baas in eigen huis” zijn kon in de komende jaren wel eens ernstig geamendeerd worden.

Een andere structuur

Anders dan in Amerika, stelde ik, moet in West-Europa, en met name geldt dit voor Nederland, rekening gehouden worden met de vraag om een andere onderneming. Prof. Dr. P. Sanders heeft erop gewezen⁹, dat de ondernemer een „vloedgolf” van veranderingen te wachten staat. Inmiddels is deze golf al gedeeltelijk gearriveerd; voor een deel zit hij nog in de pipeline. Hoe wezenlijk zijn deze veranderingen? In hoeverre betekenen zij een breuk ten opzichte van de ontwikkeling van het stelsel der ondernemingsgewijze productie?

Reeds wees ik erop, dat een wezenlijke verandering van ons stelsel van maatschappelijke voortbrenging niet in de lijn der verwachtingen ligt. Slechts bij een onverwachte catastrofe, een zeer diepe depressie of een daarmee vergelijkbare schok is het denkbaar, dat men het risico aan zal durven over te gaan op een andere economische orde. Dat betekent, dat elke structuurwijziging

van de onderneming slechts levensvatbaar is indien en voor zoverre die neerkomt op een variant van de huidige onderneming. Kort gezegd: in laatste instantie zal een verandering der ondernemingsstructuur uitmonden in een wijziging van de doelstellingen van de onderneming. Welke wijziging men ook invoert, de autonomie van de particuliere onderneming is slechts te handhaven voor zover binnen die doelstelling het winststreven een plaats behoudt. Hiermede is aangegeven aan welke beperkingen een herziening van de ondernemingsstructuur in onze economische orde is gebonden.

Op dit moment is reeds van kracht geworden de gewijzigde wet op de ondernemingsraden. De op het SER-compromis van zomer 1969 gebaseerde veranderingen in de Raad van Commissarissen zijn de parlementaire behandeling reeds gepasseerd. Reeds eerder is de wet op de Jaarrekeningen gepasseerd. Hoe ingrijpend deze veranderingen ook zullen zijn voor het interne beleid, een wezenlijke aantasting van de particuliere ondernemingsvorm, zoals wij die thans kennen, vermag ik er niet in te zien. Veeleer moet verwacht worden, dat er een (verdere) verschuiving plaatsvindt binnen het evenwicht der doelstellingen, zoals dat door de ondernemer wordt gezien. Een verdere verschuiving, want men kan niet stellen dat voor de grote onderneming nog steeds de financiële rentabiliteit het één en het al zou zijn. Zodra men denkt aan de continuïteit van de onderneming, aan de "image" op de arbeidsmarkt en aan de publieke opinie, zal men er niet aan kunnen ontkomen in het beleid van de onderneming het sociale motief zwaar te laten wegen.

Het past in deze tijd, dat dit gewicht geven aan het sociale aspect niet langer alleen maar plaatsvindt als een poging op de arbeidsmarkt een goede image te bewaren en de publieke opinie mee te krijgen. In deze tijd past veel meer, dat men aan de groep werknemers de mogelijkheid geeft (de macht toekent) zelf mee te bepalen, in hoeverre sociale doelstellingen mee zullen tellen bij de beleidsbepaling. Zowel de versterking van de ondernemingsraad, als het openen van de mogelijkheid, dat de werknemers via de ondernemingsraad invloed krijgen op de samenstelling van de Raden van Commissarissen kunnen, gegeven hun nieuwe bevoegdheden, in deze richting gaan werken.

Of de invloed van de ondernemingsraden op de samenstelling der Raden van Commissarissen belangrijk zal worden, hangt uiteraard in belangrijke mate af van de policy der ondernemingsraden, zoals die weer beïnvloed zal worden door het vakverenigingsbeleid. „De leden van de Raad zullen”, aldus Sanders¹⁰, „zich als vertrouwenslieden van beide factoren kunnen beschouwen. Gezamenlijk benoemen zij de directie. Een juiste oplossing gezien vanuit ondernemingsoptiek”. Een juiste oplossing, omdat hier niet eens en voor altijd een getalsverhouding wordt vastgelegd, maar er ruimte is voor overleg, en voor het handelen naar bevind van zaken. Ook omdat er een band gelegd is tussen de ondernemingsraad en de Raad van Commissarissen, die toch altijd wat verder afstaat van de werknemers.

⁹ Zie „ESB”, dd. 12 november 1969, blz. 1111-1117.

¹⁰ A.w., blz. 1114.

Wellicht geldt dit laatste voor alle vormen van vertegenwoordigend overleg. Dit lijkt mij geen reden om er vanaf te zien. Wil men aan de werknemers rechten toekennen, dan kan men niet buiten zulke organen. Men mene echter niet dat daarmee het uiteindelijke ideaal: de werknemer, die zich lid gevoelt van een bedrijfsgeheel (ik zeg met opzet niet: bedrijfsgemeenschap), zal kunnen bereiken. Hiertoe zullen de hele organisatie van de onderneming en de daarmee samenhangende stijl van de leiding aan de orde moeten komen.

Beleid, wetenschap en democratie

Eigenlijk kom ik daarmee op een wel zeer fundamentele vraag. Wij willen eigenlijk op het eerste gezicht tegenstrijdige zaken. Beleid, dat zich stap voor stap laat inspireren door de vondsten der wetenschap, maar tevens een beleid dat op de een of andere wijze „democratisch” is.

De wetenschap is, zou men kunnen stellen, principiële *elitair*. Het zijn altijd de weinigen, die de wetenschappelijke inbreng leveren. De democratie is in tegenstelling daarmee *populair*; zij wil de participatie der velen in de beleidsvorming. Door de zaak zo te stellen komt men tot een onderlinge onverenigbaarheid van wetenschappelijk geïnspireerd beleid en „democratisering”. De andere redenering van de slagvaardigheid, die iedere mogelijkheid van het bij een beslissing betrekken van velen uitsloot, wordt hiermede op gelukkige wijze aangevuld, vooral voor die beslissingen, welke niet van vandaag op morgen genomen behoeven te worden.

Door de zaak zo te stellen geeft men een verkeerde indruk van de rol, die de wetenschap kan spelen voor het beleid. De essentiële bijdrage van de wetenschap is, als het erop aankomt, het verruimen van het aantal mogelijke oplossingen voor de problemen waarvoor het beleid staat¹¹. De wezenlijke rol van de technicus is, dat hij in het proces van de besluitvorming de vernieuwing kan inbrengen. Voor deze vernieuwing is een open, vrije en democratische discussie essentieel. Vandaar de sfeer van vrije en door geen hiërarchische verhoudingen gehinderde discussie in de laboratoria der grote ondernemingen. Daar waar de vernieuwing is geïnstitutionaliseerd is de democratie onmisbaar.

Drucker heeft er terecht op gewezen, dat er een neiging is ervan uit te gaan, dat het de handarbeider is — geschoold of ongeschoold — die in de eerste plaats de zorg is van het management, als een kostenplaats en als een sociaal en individueel probleem¹². Maar „the manual worker is yesterday, — and all we can fight on that front is a rear guard action”. De voornaamste hulpbron van vandaag is de „knowledge worker”, de wetenschappelijke werker, die in het werk datgene inbrengt, dat hij geleerd heeft via zijn systematische opleiding: concepties, ideeën en theorieën.

Wij zijn bezig met de overgang van de industriële naar de post-industriële samenleving. Dit betekent, dat reeds thans meer mensen in de dienstensector en de overheid hun werkkring vinden dan in de industrie. Ook binnen de industrie is er de verschuiving van uitvoerende naar voorbereidende en organiserende arbeid. Daarmede verandert het klimaat, waarin de industrie werkt. Anders dan voorheen is de industrie niet langer de normale werkomgeving. Er is zelfs in brede regionen van de jeugd een zekere afwijzing van arbeid in de industrie te constateren. De afstuderenden van de uni-

versiteiten in de Verenigde Staten, maar ook in West-Europa, vinden het niet meer vanzelfsprekend in de industrie, of in het zakenleven überhaupt het bestaan te zoeken. De arbeidersjeugd met iets meer opleiding dan een vorige generatie weigert eenvoudig de kortcyclische arbeid, die de industrie te bieden heeft.

De combinatie van een gespannen arbeidsmarkt in een overwegend niet langer industrieel klimaat, waarin de dienstensector meer en meer de toon gaat aangeven, gaat andere eisen stellen aan het soort arbeid en aan de arbeidsomstandigheden, welke de industrie kan bieden. Tenzij men hoopt alle eenvoudige arbeid over te laten aan buitenlandse arbeidskrachten, die al blij zijn hoe dan ook werk te hebben, zal de weg ingeslagen moeten worden naar het óf weg-automatiseren van de meest gedraineerde arbeid óf naar job-enlargment, werkstructurering en het zelf meer bepalen van de inhoud van de arbeid en de directe arbeidsomstandigheden, dan in een ouderwetse werkorganisatie het geval was.

Voor de hogere arbeid geldt uiteraard, dat werkoverleg vanzelfsprekend is en dat een simpel-hiërarchische structuur dat niet meer is. Het karakter van die arbeid brengt met zich mede, dat andere, meer „horizontale”, structuren ontstaan. Structuren, waarin de bij de werknemers steeds meer aanwezige kennis vrij naar voren kan komen, waarin vernieuwing niet slechts gemakkelijker wordt, door de ruimte die er is voor de vernieuwers, maar ook het doorzetten van die vernieuwing gemakkelijker wordt, omdat men die niet behoeft door te zetten tegen een tegenstribbelende en onwillige, onwetende schare medewerkers in.

Ondernemen als teamwork

Worden ondernemers diplomaten, zal men kunnen vragen na deze beschouwing over de toenemende vlevlechting tussen de onderneming, andere, non-profit, instellingen en overheid. Het lijkt mij van niet, al moet men daarbij wel vaststellen, dat de onderneming er niet aan ontkomt organen te ontwikkelen, die in de samenleving een functie vervullen die doet denken aan diplomatie.

Worden ondernemers wetenschapsmensen? Het ligt voor de hand dat, naarmate de onderneming meer gebruik moet maken van wetenschap en technologie als instrumenten, meer ondernemingen geleid zullen worden door wetenschapsmensen. Daarbij is er in de grote en de zeer grote onderneming niet aan te ontkomen, dat meer dan één gebied van kennis in de top moet zijn vertegenwoordigd. Er is veel te zeggen voor de opvatting, dat de tijd voorbij is dat één „tycoon” een onderneming groot maakte en groot hield. Meer en meer wordt ondernemen teamwork, waarbij de grenzen tussen de diverse lagen van het management moeten vervagen.

W. Albeda

¹¹ Philippe d'Iribarne: „La Science et le Prince”. Parijs 1970, blz. 225.

¹² Peter F. Drucker: „Technology, management and society”. Londen 1970, blz. 25.

Enkele economische benaderingen van milieuhygiënische problemen

DR. R. J. P. VAN GLINSTRA BLEEKER

In een vorig artikel, getiteld „Milieuhygiëne en het economische denken” (zie *ESB* van 9 juni 1971, blz. 540-545), werd een algemene achtergrond geschetst, waartegen thans enkele economische benaderingen van milieuhygiënische problemen zullen worden bezien, t.w.:

1. de „Economische waardering van de schaarse lucht in Rijnmond” door Drs. F. Muller en Drs. W. Pelupessy (zie *ESB* van 31 maart 1971, blz. 293-306);
2. de behandeling van milieuverontreinigingen als externe effecten;
3. de benadering die bepleit wordt door Drs. R. Hueting;
4. het voorstel van J. H. Dales tot het creëren van verhandelbare vervuilingrechten en enkele aanverwante ideeën.

De benaderingen sub 1 t/m 3 blijken theoretisch interessant, doch praktisch veel minder bruikbaar dan die sub 4.

Economische waardering van schaarse lucht in Rijnmond

De essentie van mijn vorige artikel kwam hierop neer, dat er zeer vele economische en niet-economische factoren zijn, die het ontstaan en groeien van economische activiteiten beïnvloeden. Het gevolg is, dat men bijv. in Rijnmond een grote diversiteit aantreft van bedrijfstakken, grote en kleine bedrijven, arbeidsintensieve en kapitaalintensieve, snel en langzaam groeiende, die via velerlei interdependencies min of meer evenwichtig op elkaar, de finale vraag en het milieu zijn afgestemd. Deze diversiteit is welhaast onbegrijpelijk voor degene, die de werkelijkheid tracht te verklaren of te besturen uitgaande van een te simplistisch en onrealistisch gezichtspunt. Erger nog, zoals in het vorige artikel bleek, zo iemand gaat de wereld al gauw als veel onvolmaakter zien dan hij in werkelijkheid is.

Iets dergelijks overkomt ook gemakkelijk degene die de gewenste ontwikkeling in belangrijke mate gaat afmeten aan een criterium, dat bij de historische groei nauwelijks een rol heeft gespeeld. Zou men in plaats van schonere lucht bijv. als criterium kiezen, dat in de toekomst voor alle getrouwde dames echt vrouwelijke arbeidsplaatsen moeten worden gecreëerd, dan zou men, behalve een enorme boom in crèches, weer een heel ander pakket bedrijfstakken vinden. En, evenals bij het criterium luchtvervuiling, zouden de Hoogovens wat betreft de Maasvlakte ook moeten afvallen.

Bij dit soort exercities krijgt men een soort pathologische uitbreiding en inkrimping van bedrijfstakken te zien, die lijkt op het optreden van plagen of het uitsterven van diersoorten wanneer in de natuur het evenwicht, gebaseerd op diversiteit, wordt verbroken. Dat het beeld in het

artikel van Drs. Muller en Drs. Pelupessy niet nog pathologischer is en niet het gehele afsterven van diverse bedrijfstakken te zien geeft, komt doordat de auteurs in dit opzicht tevoren restricties in hun model hebben opgenomen.

Het is niettemin een grote verdienste, dat het artikel duidelijk laat zien, dat schone lucht, onder de vele factoren die in aanmerking moeten worden genomen, wel eens zeer belangrijk zou kunnen zijn. Voor het calculeren met een exponentiële functie is het echter nog te vroeg, want we staan nog helemaal aan het begin van een nieuwe tak van wetenschap inzake het tegengaan van luchtverontreiniging en de daaraan verbonden kosten. Voorshands weten we hier niet genoeg van af. Wat bereikt kan worden en tegen welke kosten, kan tegenvallen maar het kan ook meevallen. Bovendien moeten de overige economische en niet-economische factoren in aanmerking worden genomen. Dit geldt ook op het gebied van milieuhygiëne zelf. Vele bedrijfstakken kunnen hun luchtvervuiling sterk terugbrengen door gassen te wassen, te filteren e.d.; het vuil komt dan niet meer zozeer in de lucht alswel in het water of op de bodem terecht. In het model slaan ze dan een fraai figuur en teregt groeien als kool, maar alleen omdat wél de factor schonere lucht een rol erin speelt, maar niet de water- of bodemvervuiling.

Conclusie: het artikel van Muller en Pelupessy is een mooi stuk werk, maar niet meer dan een allereerste begin. Het is veel te simplistisch en te weinig empirisch en biedt daardoor geen betrouwbare basis voor beslissingen en actie. Hiermede hebben de auteurs niettemin een fraai maar tevens uiterst gecompliceerd oefenobject gepresenteerd voor degenen, die hun krachten willen beproeven op het uitwerken van een multidisciplinaire en integrale aanpak in deze. Hierbij gaat het dan niet alleen om het incorporeren van de milieuhygiëne in het geheel van vestigingsplaatsfactoren, maar o.a. ook in dat van de ecologie.

Milieuverontreinigingen als externe effecten

a. Juridische benadering

Uit een artikel van Coase kan men opmaken dat juristen, eerder dan economen, jarenlang praktisch met dit probleem — als juridisch probleem — hebben geworsteld. Hieruit valt voor economen wel iets te leren¹.

¹ R. Coase: *The Problem of Social Cost*, in „*Journal of Law and Economics*,” oktober 1960, blz. 1-44.

In de eerste plaats, dat het onmogelijk is alle nadelige externe effecten te elimineren. Als men mensen, die aan de rand van een dorp of stad leven, het fraaie uitzicht niet mag ontnemen dan kan geen dorp of stad worden uitgebreid en neemt de woningnood toe. Als niemand gehinderd mag worden door geluid of trilling dan kunnen er geen treinen rijden tot het moment, dat geluid- en trillingloze treinen zijn uitgevonden. Er moeten echter woningen komen, er moeten treinen rijden, er moet elektriciteit zijn, er moeten industriële producten zijn enz. en we moeten, zo lang de nadelen t.o.v. de voordelen niet te erg worden, zekere ongerieven die hiermee gepaard gaan onvermijdelijk aanvaarden. Economen zeggen hier: „Maar dan moet er schadevergoeding worden betaald”. De juristen hebben gezegd: „Wel in de relatief ernstige gevallen, maar niet in de minder ernstige die op de lijst staan van *legalised nuisances*”. Wat wel te begrijpen is, want van het geprocedeerd dat anders zou ontstaan zou het einde zoek zijn. Een voetganger bijv. zou anders van elke auto die langs hem rijdt wel het nummer noteren en de bestuurders van de rechter kunnen dagen.

Een tweede leerzaam punt is dat juridisch niet altijd het principe „de vervuiler betaalt” wordt toegepast. Een voorbeeld: een luchtverontreinigende fabriek heeft zich eenzaam in een landschap teruggetrokken. Iemand anders bouwt een bungalow onder de rook van die fabriek en vraagt de rechter om de fabriek te sluiten. Dat gaat te ver. Coase zegt hierover: „If we are to discuss the problem in terms of causation, both parties cause the damage”. Meer economisch uitgedrukt zou men kunnen zeggen, dat men bij externe effecten niet causaal of marginaal mag denken, maar moet denken in termen van interdependenties. De voor- en nadelige externe effecten, die een bepaalde nieuwe fabriek creëert, zijn heel anders wanneer hij gevestigd wordt in Rijnmond dan wel in de Sahara. M.a.w. niet alleen de fabriek maar ook het milieu is mede bepalend voor de externe effecten die optreden. Hier doemt een onoverkomelijk struikelblok op voor wie de externe effecten van micro-economisch gezichtspunt uit wil vaststellen, waarover straks nog nader.

In plaats van schaderegelingen via de rechter of via onderhandelingen zijn ook regelingen van overheidswege mogelijk (men denke bijv. aan de Hinderwet). Deze verdienen de voorkeur als de hieraan verbonden kosten lager zijn dan die van regeling via processen of individuele onderhandelingen. Bij voorkeur moeten de kosten van het regelen van de schade lager zijn dan de schade zelf. Alweer iets voor economen om in gedachten te houden.

b. De benadering van Mishan

Volgens Mishan komen de nadelige externe effecten weliswaar niet in de prijzen tot uitdrukking, doch dat is niet de schuld van de markt, maar van de ontoereikende wettelijke regelingen. Hij stelt dus de wetgever in gebreke en stelt voorts allerlei nieuwe leefbaarheidsrechten voor op grond waarvan de benadeelde partijen schadeloosstelling kunnen vragen. Na kennisneming van het artikel van Coase kan men ook als econoom meevoelen met de juristen, die niet erg geporteerd zijn voor een grote en kostbare rompslomp om ten dele minder belangrijke zaken te regelen.

Zijn tweede gedachte van afzonderlijke voorzieningen is aardig maar niet afdoende. Milieuverontreinigingen zijn slechts ten dele te lokaliseren. Sommige verspreiden zich nationaal en zelfs internationaal. Bovendien wordt het kwaad zo niet in de wortel aangetast.

Na het vele dat in *ESB* over Mishans ideeën is geschreven, moge met deze zeer summiere aanduidingen worden volstaan, alsmede met de conclusie: theoretisch interessant en praktisch ten dele bruikbaar.

c. Maatschappelijke-kosten- en batencalculaties

De grondgedachte hiervan is aantrekkelijk. De prijzen lichten ons wel in over veel, maar niet over alle relevante factoren. Daardoor vormen ze niet altijd een voldoende betrouwbare basis voor beslissingen, evenals dat het geval was met de te simplistische benadering van het vraagstuk van de internationale arbeidsverdeling en het te simplistische model van Muller en Peluassy betreffende milieuverontreiniging. Welnu, zorg door middel van maatschappelijke-kosten- en batencalculaties ervoor dat alle relevante factoren in aanmerking worden genomen en veel is gewonnen.

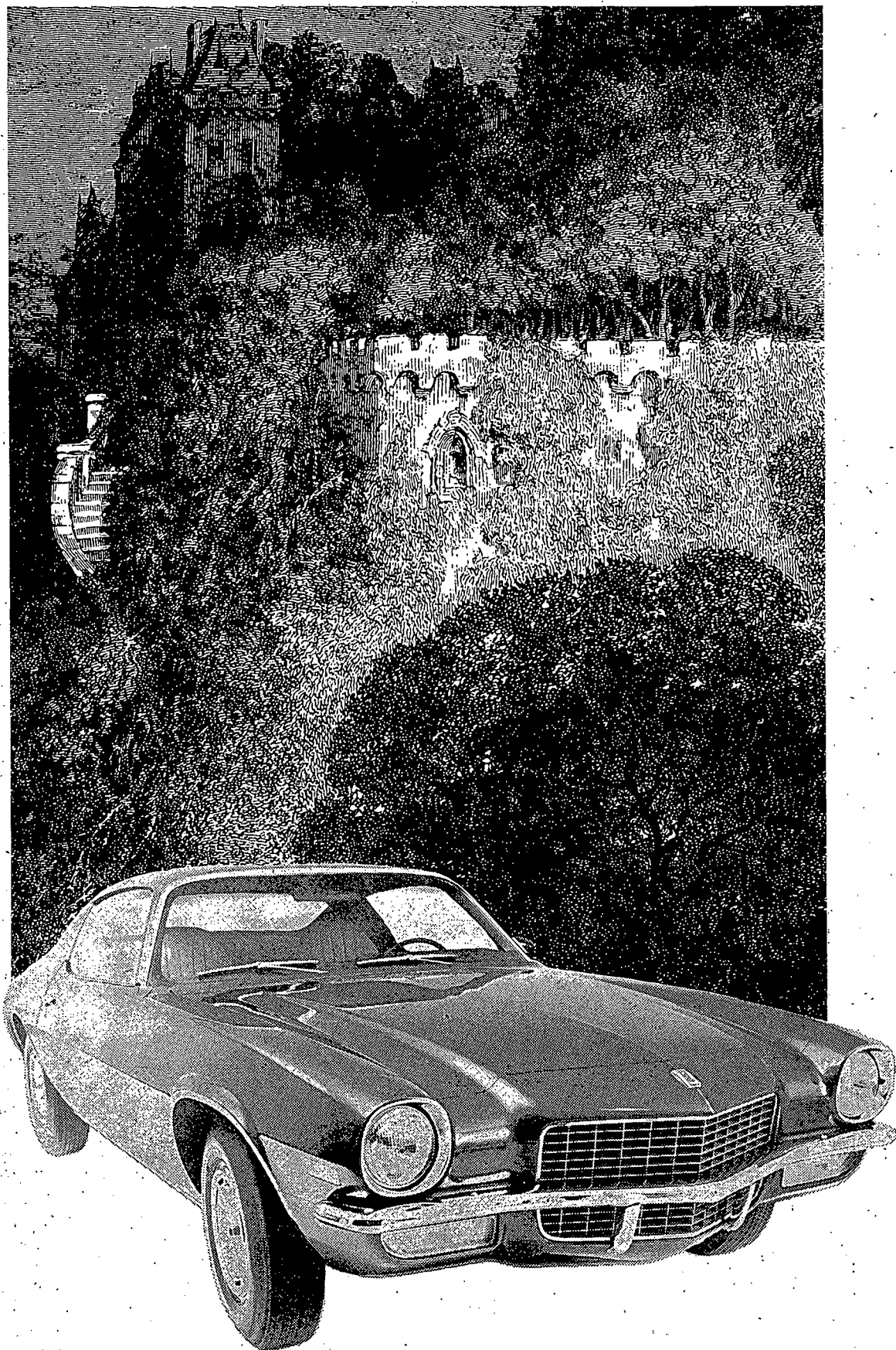
Een dergelijke illusie had ik ook een kleine 17 jaar geleden toen mijn artikel over de „Prioriteitsbepaling van overheidsinvesteringen” werd gepubliceerd in *De Economist* van december 1954. Het uitvoeren van berekeningen met inachtneming van het maatschappelijke standpunt, schreef ik toen, zou „kunnen leiden tot andere prioriteitsbeslissingen dan thans worden genomen”. Soortgelijke nacalculaties om te controleren of projecten, die uitgevoerd zijn, aan de verwachtingen hebben beantwoord, zou „een hulpmiddel kunnen zijn voor het afleggen van rekening en verantwoording aan de Staten-Generaal met betrekking tot het door verschillende ministeries gevolgde investeringsbeleid. Wellicht zou in dit opzicht een nieuwe taak weggelegd kunnen zijn voor de Algemene Rekenkamer”.

Hoe weinig is hiervan echter in de sindsdien verlopen jaren terecht gekomen. Slechts voor enkele projecten zijn dergelijke berekeningen uitgevoerd. Veel praktisch effect voor het afwijzen of aanvaarden van projecten hebben ze niet gehad. Nacalculaties zijn er nog minder geweest. Is er reden te verwachten dat dit in de toekomst belangrijk beter zal worden? Ik geloof van niet en wel om de volgende redenen.

— Dergelijke berekeningen zijn veelal zeer tijdrovend; het ambtelijk apparaat om deze uit te voeren ontbreekt groten-deels.

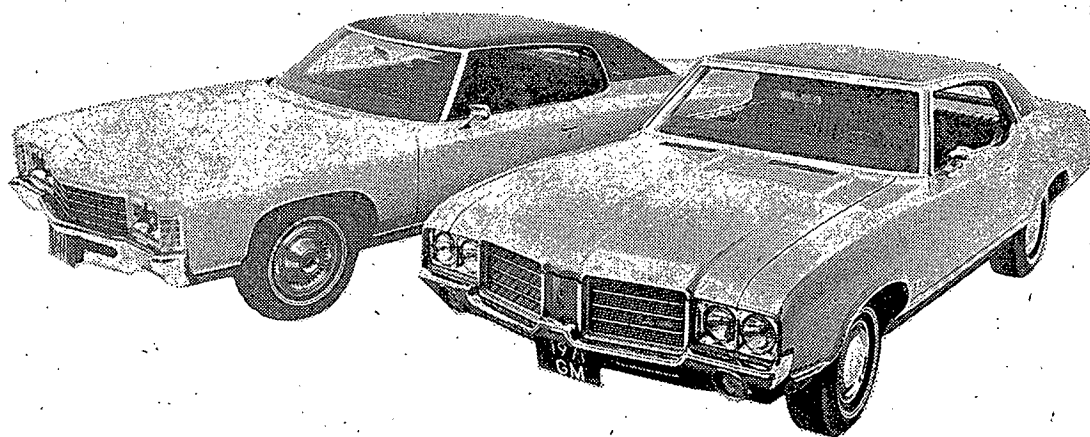
— Projecten vallen zelden of nooit af, omdat de indirecte effecten een eventueel onvoldoende rentabiliteit van het project zelf versluisen. Een project van f. 100 mln. met een eigen rentabiliteit van 2% kan bijv. f. 60 mln. andere investeringen „induceren” met een rentabiliteit van, zeg, 10%. Gemiddeld komt men dan voor het geheel op een maatschappelijke rentabiliteit van 5%, wat voor een overheidsproject voldoende kan worden gevonden, vooral als het ook imponderabele baten meebrengt. Ik heb altijd het gevoel gehad, dat hier iets mis was zonder te kunnen zeggen wat. Na bij juristen in de leer te zijn geweest (zie hierboven sub a) meen ik dat de fout is, dat hier causaal en marginaal in plaats van interdependent wordt gedacht. De wederzijdse beïnvloeding door interdependenties staat toerekening van externe effecten aan een bepaald project niet toe. We zouden dit eerder gemerkt hebben als we niet voor enkele, maar voor alle overheids- en particuliere investeringen maatschappelijke rentabiliteitsberekeningen hadden uitgevoerd. We zouden dan gezien hebben dat de som van alle berekende directe en geïnduceerde investeringen, baten en kosten, als gevolg van dubbelstellingen, een

(Vervolg op blz. 566)

In zo'n vorstelijke amerikaan waant u zich kasteelheer.

U zoekt 'n representatieve wagen. Vorstelijk van comfort. Geluidloos verplaatsbare technische perfectie. Voor altijd betrouwbaar, veilig ontspannen rijden. Opvallend mooi van lijn. Met een werkelijk lange levensduur. En toch lager in aanschaf. Zo zijn er de Chevrolet Camaro. De Oldsmobile Cutlass. Chevrolet Impala. Drie wagens van General Motors, waarin u zich voelt als 'n vorst. Of tenminste kasteelheer. Kom 't zelf constateren. Bij GM-dealers in de Vauxhall, Opel en Ranger series. Of in Rotterdam. Bij General Motors zelf.

General Motors - Rotterdam tel. 010 - 29 00 00

veelvoud was van de in feite plaatsvindende investeringen, baten en kosten. Overigens zou het realistischer zijn geweest ervan uit te gaan, dat het milieu de verschillende investeringsprojecten induceert, maar ook dat zou nog te zeer causaal en marginaal en te weinig interdependent zijn gedacht.

— In de Verenigde Staten is men met cost-benefit calculaties veel harder van stapel gelopen dan bij ons, maar ook daar zijn teleurstellingen niet uitgebleven. Om te beginnen heeft men ervaren dat niet zelden batencijfers te hoog en investerings- en andere kosten te laag worden getaxeerd, teneinde een project zo gunstig mogelijk voor te stellen. Of en in hoever dit gebeurt, kan men bij de centrale financiële instanties moeilijk in concreto aantonen. En zelfs wanneer de cijfers betrouwbaar zijn, dan nog zijn ze niet hard, omdat zowel baten als lasten worden gemeten in onzekere toekomstprijzen, waarover men groot verschil van mening kan hebben. Zelfs het berekenbare deel heeft dus maar een betrekkelijke bewijskracht (iets wat rentabiliteitsberekenars in het particuliere bedrijfsleven ook vaak ondervinden, wanneer ze met hun calculaties bij de directie komen). Hetzelfde geldt in nog sterkere mate voor de imponderabilia. Een imponderabele bate die de ene persoon, gekapitaliseerd over de levensduur van het project, waardeert op f. 10 mln. kan een andere taxeren op f. 250 mln. En tenslotte komt er dan nog het politieke spel, de invloed van pressiegroepen, e.d.

Mede gezien deze Amerikaanse ervaringen is het niet te verwachten dat, zelfs al zouden we er veel meer tijd en moeite maken dan tot dusver, maatschappelijke-kosten- en batencalculaties in ons land veel praktisch effect zullen kunnen krijgen voor overheidsinvesteringen, laat staan particuliere investeringen. Voor zeer grote complexen van investeringen zullen modellen de voorkeur verdienen.

d. Een soort macro-visie op de externe effecten

Volgens Jessua vormen externe effecten qua *effect* collectieve goederen en de problemen die hierover rijzen dienen via collectieve *besluitvorming* tot oplossing te worden gebracht². Daarmede verhelderen zij het probleem van de keuze tussen centralisatie en decentralisatie.

In onze gedachtengang zou men dit ook als volgt kunnen formuleren. Ondernemingen die produceren om winst te maken of, zoals in Rusland, om een bepaalde produktie-taakstelling te realiseren, baseren hun beslissingen en handelingen op een onvoldoend brede grondslag, wat kan leiden tot strijdigheid met de belangen van het grotere geheel. Deze strijdigheid kan langs micro-economische weg opgeheven worden als het gelukt externe effecten in het prijsmechanisme tot uitdrukking te brengen. Lukt dat niet dan moet besluitvorming van de een of andere groep eraan te pas komen. Jessua, die meent dat het micro-economische gezichtspunt het economische denken te lang gevangen heeft gehouden, bespreekt uitvoerig de identificatie van de relevante beslissingsgroepen, met begrepen van de externe effecten (die de economen het hun inkomplete en onvolmaakte middelen van onderzoek niet allemaal kunnen behandelen), methoden van waardering en tenslotte collectieve beslissingen en sociaal optimum. Vraagt men zich na lezing van dit alles af hoe men hiermee nu in de praktijk te werk moet gaan dan is het antwoord niet duidelijk.

In ons land heeft Prof. Heertje ook in deze richting gedacht³. Hij constateert dat de voorkeuren van economische

subjecten, groepen en de overheid botsen, „zonder dat er een mechanisme werkt dat de tegenstelling automatisch verzoent”. Terecht ziet hij, dat het hier een beslissingsprobleem betreft. Hij bepleit, aan de hand van het voorbeeld Voorne-Putten, de opstelling van een overzicht van de op geld waardeerbare, de niet op geld waardeerbare, doch niettemin kwantitatieve en de kwalitatieve gevolgen van de uiteenlopende alternatieven. Hiermede zijn we terug bij de maatschappelijke-kosten- en batencalculaties.

Conclusie: de hierboven besproken economische benaderingen van milieuverontreinigingen als externe effecten zijn theoretisch wel interessant, maar hebben voor de oplossing van praktische problemen van milieuhygiëne slechts ten dele praktische waarde (Mishans ideeën), terwijl maatschappelijke-kosten- en batencalculaties, wegens de helaas beperkte bewijskracht, lang niet altijd het gehoopte effect zullen hebben.

De benadering van Drs. R. Hueting

Er zou wel het een en ander te zeggen zijn over de correcties op het internationale inkomen die Hueting voorstelt, over het ramen van het herstel van de functies van het milieu die geheel of gedeeltelijk verloren zijn gegaan of dreigen te gaan (met verwaarlozing van alles, wat de mens via inpoldering, waterbeheersing, aanleg van verbindingswegen, bestrijding van bacteriën enz. heeft gedaan om allerlei „diseconomies” van de natuur te verminderen), de milieu-indicatoren (die eveneens o.a. de milieuverbeteringen verwaarlozen) en de (gepreferentie) bewijskracht van het onderzoek naar relatieve preferenties. Doch laat ik mij beperken tot het praktische nut van Huetings benadering.

Wat hij aan gegevens wil verzamelen, zal een enorme hoeveelheid werk van de geënuquêteerden en het CBS vergen. Als die gegevens nu op zekere dag op tafel liggen, wat doen we er dan mee om ons land en de wereld een stukje beter te maken? Als we zouden weten dat herstel van de functies van het milieu tot het peil van 1950, of 1920 of wellicht van het milieu Botavieren en Kaninefen respectievelijk bijv. f. 300 mrd., f. 50 mrd. en f. 100 mrd. zou kosten wat gaan we dan aan herstel doen?

In het rapport van de Wiardi Beckman Stichting over *Economische groei en leefbaarheid* lees ik voorts, dat Huetings aspectberekeningen gegevens moeten verschaffen voor projectberekeningen. M.a.w. ze zouden dan een uitbreiding moeten geven aan de hierboven besproken maatschappelijke-kosten- en batencalculaties, die toch al niet in een al te florissante staat verkeren. Hierin zouden nu bovendien bepaalde nieuwe maatschappelijke kosten moeten worden geïncorporeerd met, als ik het goed begrijp, voorshands verwaarlozing van soortgelijke maatschappelijke baten in de vorm van milieuverbeteringen, die buiten Huetings onderzoek vallen. Hoe denken we hiermee te opereren, bijv. ten opzichte van een groot industrieel project, een wegenproject of eventueel het hele Rijkswegenplan? Zou het niet de moeite lonen hierover eens een hypothetisch voorbeeld uit te werken, alsmede één en ander herstel van de een of andere belangrijke natuurfunctie, eveneens op basis van hypothetische cijfers?

² Claude Jessua: „Coûts sociaux et coûts privés”. Presses Universitaires de France, Paris 1968, 304 blz.

³ Prof. Dr. A. Heertje: „De kosten van economische groei”, in „ESB”, dd. 24 april 1968, blz. 393-399.

Terugdenkende aan mijn eigen, inmiddels sterk getemperde, illusies over het effect van dit soort berekeningen kan ik mij Huetings 'streven heel goed begrijpen. We mogen echter niet uit het oog verliezen, dat het thans meer dan een halve eeuw geleden is sinds Marshall en Pigou het leerstuk van de externe effecten ontwikkelden en dat, afgezien van veel gepraat en geschrijf hierover, het niet tot veel praktische resultaten is gekomen. We kunnen zo niet nog eens een half eeuwje blijven doorgaan, want daarvoor is het vraagstuk van de milieuverontreiniging veel te ernstig. Gelukkig zijn er, zoals zo aanstonds zal blijken, andere en meer praktische benaderingen met behulp waarvan de beleidsinstanties de problemen van milieuhygiëne tót een oplossing kunnen trachten te brengen.

De voorstellen van Dales en enkele aanverwante ideeën

Overzien we het voorgaande dan is het beeld niet bijzonder gunstig. De juristen, die zich aanvankelijk met het probleem bezig hielden, is o.a. door de sterk versnelde technische en economische ontwikkeling de zaak uit de hand gelopen. En de economen die dachten hierin verbetering te kunnen brengen hebben tot dusver niet veel bruikbaar kunnen presenteren. Gelukkig kan ik tot slot een wat hoopvoller geluid laten horen, o.a. dankzij Dales die nog wel met een bi-disciplinair „economico-legal proposal” voor de dag komt ⁴.

Volgens hem moet men zich realiseren, dat de eigendomsrechten van lucht en water zodanig zijn, dat ze te vaak zonder vergunning of betaling voor allerlei doeleinden kunnen worden gebruikt. Dit leidt tot overmatig gebruik en uiteindelijk tot uitputting en vernietiging. In het vorige artikel werden als vergelijkbare gevallen genoemd de overbeweiding van gemeenschappelijke gronden, uitroeien van wild en verkeerscongestie op wegen. Wat men dus moet doen is de gemeenschappelijke eigendomsrechten t.a.v. lucht en water zo te herzien, dat ongewenst gebruik wordt beperkt. *

De kardinale vraag voor de econoom is nu hoe dit doel op de meest economische wijze kan worden verwezenlijkt. Evenals bij de meeste andere maatschappelijke problemen (zoals bijv. veiligheidsvoorschriften voor vliegtuigen, verkeersvraagstukken, bouwvoorschriften) kan men drie fundamenteel verschillende soorten instrumenten bezigen, t.w.: 1. reglementering, 2. subsidiëring en 3. heffingen, elk met twee hoofdvarianten, nl. globaal en gedifferentieerd. In totaal zijn er dus zes manieren waarop men de doelstelling kan verwezenlijken. Een van de doelstellingen zou, voor een op te richten Water Control Board (WCB), kunnen zijn, dat in het district Ontario gedurende elk van de eerstkomende drie of vijf experimentele jaren niet méér tonnen vuilequivalenten mogen worden geloosd dan in het afgelopen jaar. Deze doelstelling zou bijv. eens in de vijf jaar kunnen worden herzien.

Welk van de zes groepen instrumenten is voor het bereiken van dit doel het meest economisch? Omdat er nu eenmaal steeds nieuwe bedrijven en mensen bijkomen die ook vervuiling veroorzaken zou men, om de totale vervuiling tot het vastgestelde niveau te beperken, alle bestaande fabrieken en gemeenten *globaal* kunnen voorschrijven hun afval met bijv. 5% te verminderen om aldus ook vervuilingruimte voor nieuwkomers te scheppen. Deze

Regionale en internationale economie

De North-Holland Publishing Company te Amsterdam gaat twee nieuwe economische vaktijdschriften uitgeven, die eens per kwartaal zullen verschijnen. Het ene tijdschrift heet Journal of International Economics, het andere Regional and Urban Economics.

Het Journal of International Economics bevat verbale, empirische en econometrische artikelen over de zuivere theorie van de internationale handel en de betalingsbalans. Het blad wordt samengesteld door J. Bhagwati (Cambridge, VS), J. Chipman (Minnesota) en H. G. Johnson (Chicago); het heeft een redactiecommissie, bestaande uit bekende economen uit de gehele wereld. Het eerste nummer bevat de volgende artikelen:

„An exact Hume-Ricardo-Marshall model of international trade”, door Samuelson;

„The theory of wage differentials”, door Bhagwati en Srinivasan;

„The substitution problem in the theory of effective protection”, door Corden;

„Effective protection and substitution”, door Jones;

„Trade and growth”, door Johnson;

„An empirical test of the 'balance of payments stages' hypothesis”, door Halevi;

„Customs valuation and transport choice”, door Diamond en Mitchell.

Regional and Urban Economics verschijnt, omdat de laatste 20 jaar de regionale en de stedelijke economie zich snel hebben ontwikkeld. De ingewikkeldheid van de regionale systemen en de behoefte aan specifieke oplossingen verklaren de groeiende belangrijkheid van operationele theorieën op dit terrein. Evenals het eerstgenoemde tijdschrift zullen ook in dit blad econometrische studies worden opgenomen, hoofdzakelijk in de vorm van modellen. De samenstellers van het blad zijn J. H. P. Paelinck (directeur van het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam), A. Fleisher (Cambridge, VS) en N. N. Nekrasov (Moskou). In de redactiecommissie zitten bekende regionale economen uit de gehele wereld. Het eerste nummer bevat de volgende artikelen:

„Market share, distance and potential”, door Beckman;

„Econometric estimation with spatial dependence”, door Fisher;

„The differential economic structures of the Belgian provinces: a time varying factor analysis”, door Jaumotte en Paelinck;

„A method of estimating interregional trade flows”, door Stilwell en Boatwright;

„The dynamic attraction model”, door Van Wickeren en Smit.

De abonnementsprijs van beide tijdschriften bedraagt per jaargang \$ 25 voor instituten en \$ 10 (bij vooruitbetaling) voor particulieren.

⁴ J. H. Dales: „Pollution, property and prices”. University of Toronto Press 1968.

5%-reductie zou echter zowel unfair als oneconomisch zijn. Unfair, omdat de ene fabriek of gemeente reeds veel aan milieuhygiëne gespendeerd kan hebben en de andere niet. Het zou voorts oneconomisch zijn, omdat bij de ene fabriek of gemeente een 5%-vermindering veel meer kosten meebrengt dan bij een andere. Globale reglementering is dus economisch verre van ideaal.

Een veel beter resultaat zou men kunnen bereiken als men bij alle fabrieken en gemeenten de marginale kosten voor vuilvermindering zou kunnen egaliseren door middel van gedifferentieerde voorschriften per vervuiler. Daartoe zou men echter over een fantastische hoeveelheid gedetailleerde informatie moeten beschikken inzake soorten vuil, het verloop van de individuele kosten bij diverse graden van vuilvermindering, veranderingen die hierin optreden enz. Zelfs met behulp van een computer voor het bereiken van economisch zo gunstig mogelijke voorschriften per vervuiler, zou voor het verzamelen van de cijfers, het controleren van het naleven van de gedetailleerde voorschriften per vervuiler e.d., toch nog een enorm apparaat nodig zijn. Met andere woorden de baten van gedetailleerd reglementeren mogen dan al fraai zijn, de kosten ervan maken dit instrument economisch toch onaantrekkelijk. Wat Dales dus doet is het uitvoeren van een vergelijkende kosten- en batenanalyse van *beleidsinstrumenten*.

Overgaande tot de tweede hoofdgroep van instrumenten, de subsidiëring, komt hij tot soortgelijke conclusies als hierboven. Een uniforme subsidie per ton-equivalent voor het bewerkstelligen van een 5%-vuilreductie is ook unfair en oneconomisch. Ook zouden relatief veel vuil-producerende industrieën begunstigd worden. Een selectieve, gedifferentieerde subsidieregeling zou een enorme bureaucratie nodig maken.

Een selectieve, gedifferentieerde heffingsregeling zou eveneens zeer omslachtig zijn. Blijft derhalve een uniforme heffing per ton-equivalent vuil, die de auteur het meest aantrekkelijk vindt en wel om de volgende redenen. Ten aanzien van de vervuilers (industrieën, gemeenten) is zo'n heffing zowel fair als weinig kostbaar. Iedere vervuiler kan voor zichzelf uitmaken in hoeverre beperking van de lozing van vuil voor hem voordelig is. Hiervan profiteert uiteraard tevens de consument. Ook de kosten van administratieve uitvoering zijn relatief laag voor de overheid en daarmee ook voor de belastingbetalers. Deze kosten kunnen nog verlaagd worden door het creëren van een markt voor overdraagbare vervuiliingsrechten, die automatisch het juiste niveau van de vervuiliingsheffing helpt vinden en regelmatig herzien.

Op deze wijze zou een groot deel van de vervuiliings-effecten worden geïncorporeerd in het marktmechanisme. Doordat de aan- en verkopen van vervuiliingsrechten over de WCB lopen wordt de controle op voldoende aankoop door individuele fabrieken en gemeenten vergemakkelijkt. Dankzij de uniforme heffing zou de administratie en controle veel eenvoudiger zijn dan bij *gedifferentieerde* heffingen of subsidies, resp. het vaststellen en controleren van gedifferentieerde standaarden per bedrijf en gemeente. Naar schatting zou de markt voor vervuiliingsrechten drie à vier man stafpersoneel benevens enig administratief personeel vereisen.

Een dergelijk stelsel van heffingen zou evenwel onpraktisch zijn ten aanzien van water- en luchtverontreiniging veroorzaakt door honderdduizenden of miljoenen uitlaten, zoals bij automobielen of bij het gebruik van insecticiden. Bij auto's kan men apparatuur voorschrijven ter bereiking

van schonere uitlaatgassen (al komt dan het probleem te controleren of die apparatuur na enkele jaren gebruik nog effectief is). Insecticiden kan men belasten met een accijns, teneinde een zuiniger gebruik ervan te bevorderen e.d.

Tot zover Dales. Inderdaad lijken vervuiliingsheffingen als economisch (en juridisch) instrument veelbelovend voor het bereiken van praktische resultaten. In diverse landen gaat het beleid deze richting uit, evenals in Nederland. Zulke heffingen behoeven echter niet noodzakelijk meer aantrekkelijk te zijn als ze de vorm aannemen van verhandelbare vervuiliingsrechten. En ze zijn ook economisch niet altijd optimaal. Reeds in 1963 heeft Kneese erop gewezen, dat als zich bij vuilvermindering installaties mogelijkheden van schaalvoordelen voordoen, die het individuele bedrijf of de individuele gemeente niet kan realiseren, de „klassieke” benadering via heffingen geen optimale oplossing teweeg kan brengen⁵. Hier ligt dan een taak voor een combinatie van bedrijven of voor de overheid (vgl. openbare nutsbedrijven, spoorwegen e.d.).

Kneese beschrijft hoe sinds 1904 in het Ruhrgebied geleidelijk zeven grote Genossenschaften — waarvan gemeenten en industrieën verplicht lid zijn en waaraan zij vervuiliingsheffingen moeten betalen — een bijna gesloten

⁵ Allen V. Kneese: *Water quality Management by Regional Authorities in the Ruhr Area with Special Emphasis on the Role of Cost Assessment*, in „*The Regional Science Association Papers*”, Vol. XI, 1963, blz. 229-250.

(I.M.)

**Een snel groeiende bank
Gunstige rentecondities
Balanstotaal f 343.9 miljoen
Grootste bank van Friesland**

Friesland Bank

**Vestigingen in geheel Friesland
Hoofdkantoor: Zaailand 110 Leeuwarden**

systeem voor „waste disposal water supply” hebben gecreëerd. Hierbij hebben zij belangrijke schaalvoordelen gerealiseerd door verschillende steden met één behandelingsinstallatie te verbinden als de transportkosten lager waren dan de besparingen door middel van „scale economies”. Ook door meer effectieve procedures, die mogelijk worden door industriële en huishoudelijke afval- en gezamenlijk te behandelen, door stroomspecialisatie, door kunstmatige toevoer van grondwater voor kwaliteitsverbetering, door vergroting van stromen, door directe toevoer van zuurstof, door gebruikmaking van de uiteenlopende capaciteit van rivieren om op bepaalde plaatsen afval af te breken, door de lokalisatie van watervoorzieningsinstallaties en beïnvloeding van de vestigingsplaats en werkmethode van industrieën, door vestiging van eigen „waste recovery plants” van de Genossenschaften (o.a. voor fenolen), door op te treden als coöperatieve verkooporganisatie van „recovered waste products”, door in grote lijnen te streven naar egalitatie van marginale kosten, door continue waterbeheersing onder zich voortdurend wijzigende omstandigheden en tenslotte door samenwerking met de autoriteiten die het grondgebruik regelen.

Soms vereiste een efficiënte oplossing een boven-regionale aanpak, zoals bijv. de Duitse wet die de verkoop van „harde” detergents na oktober 1964 verbood. De hieraan ten grondslag liggende studies en kostenramingen van alternatieven werden in eerste instantie uitgevoerd in de laboratoria van de Genossenschaften. In bepaalde gevallen blijkt dus reglementering de voorkeur te verdienen boven heffingen. De optimale mix van maatregelen, beraamd en uitgevoerd door de regionale autoriteiten en die welke geïnduceerd worden bij andere „decision makers” (bedrijven en gemeenten), zal uiteraard afhangen van de mate waarin de economische voordelen van collectieve maatregelen

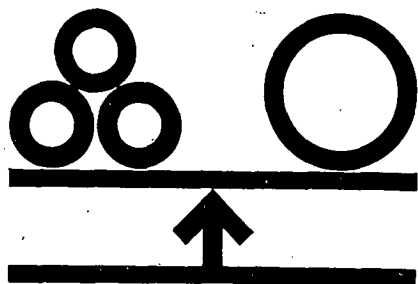
kunnen worden gerealiseerd. Dit hangt weer grotendeels af van de graad van ontwikkeling van het stroomgebied.

Kneese reisde indertijd naar de Ruhr teneinde zich op de hoogte te stellen van de ervaringen in een gebied dat, zoals hij destijds schreef, zich „in een situatie (waterschaarste) bevindt, die nu pas in verschillende gebieden in de Verenigde Staten begint op te doemen”. Terecht verwachtte hij hiervan het een en ander te kunnen leren. Er bestaat hierover een omvangrijke literatuur, mede over zulke onderwerpen als kostenwaardering, kostenverdelingscriteria, toegepaste afwijkingen van economische gezichtspunten terwille van eenvoud van begrip en eenvoud van administratie e.d. Nadere bestudering hiervan zou ons, als economen, stellig kunnen helpen het probleem van de milieuvervuiling minder theoretisch en meer praktisch te benaderen dan tot dusver.

Slotopmerking

Het wordt hoog tijd dat ik eindig. Ondanks de lengte van mijn betoog ben ik als econoom uiteraard niet ver gevorderd in de richting van een interdisciplinaire aanpak. Erger is dat ik niet ben toegekomen aan de vraag hoe de toegepaste economie er uit gaat zien, wanneer deze op breder empirische basis, met inachtneming van alle relevante factoren, behandeld wordt en wel zo dat men gemakkelijk én de bomen én het bos kan zien. Dat zou echter het schrijven van een boek vereisen waarmee ik met betrekking tot de ontwikkelingslanden wel bezig ben, maar waarvoor mij helaas chronisch te weinig tijd ter beschikking staat. Voorshands moge ik het daarom bij het bovenstaande laten.

R. J. P. van Glinstra Bleeker

Geld- en kapitaalmarkt

„Competition and credit control”

„Withdrawal of Bank support hits gilts”; „Big gilt falls as Bank of England restricts its trading”. Zo luiden alarmerende koppen in *The Financial Times* van 18 mei jl. De Engelse markt voor staatsobligaties scheen ineen te storten; en wat zou zij al niet in haar val kunnen mee-

slepen? De lezer zij gerustgesteld: de koersval van maandag 17 mei — bijna 1% — had buiten de obligatiemarkt geen nare consequenties. Interessant wordt de zaak pas als men het pakket maatregelen van de Bank of England beziet, waarvan het verminderen van de steun aan de staatsobligatiemarkt slechts een onderdeel is.

De Bank of England heeft nl. in overleg met de Treasury aan de geldscheppende instellingen een discussienota over „Competition and credit control” toegezonden met voorstellen tot wijziging van het systeem van de monetaire politiek. Voorgesteld wordt het systeem van kwantitatieve kredietrestricties te vervangen door een systeem van verplicht in liquide middelen aan te houden reserves, gerelateerd aan de omvang der toevertrouwde middelen luidende in sterling. In de praktijk zijn de kredietrestrictievoorschriften individueel toegepast, waardoor de concur-

rentieverhoudingen werden beïnvloed en vernieuwingen werden geremd. Van de „reserve ratio” — welke uniform op alle instellingen zal worden toegepast — verwacht de Bank of England een grotere effectiviteit, omdat fluctuaties van de rentetarieven op deze wijze beter kunnen worden afdwongen dan op de „oude manier” door middel van kredietrestricties.

Naast de voor alle instellingen uniforme „reserve ratio” — gedacht wordt aan 12½% van de relevante, toevertrouwde middelen — kunnen door de Bank of England gewenste tarieffluctuaties worden afdwongen door wijziging van de hoogte van de zgn. „special deposits”. De „special deposits” zijn tegoeden, welke de banken verplicht bij de Bank of England moeten aanhouden. Op de „special deposits” wordt, in tegenstelling tot de in ons land wel toegepaste kasreserves, rente vergoed. Complementaire maatregelen zijn

ontbinding van het rentekartel van de London and Scottish clearing banks en het staken van regelmatige steun aan de markt voor staatsobligaties. Het rentekartel zou de gewenste doorwerking van de monetair-politiek in de kredietkosten immers systematisch frustureren. Het niet langer systematisch steunen van de staatsobligatiekoers is noodzakelijk, omdat anders de banken de liquide middelen, nodig om aan de „reserve ratio” of „special deposits”-verplichtingen te voldoen, al te moeiteloos — want zonder koersrisico — zouden kunnen verkrijgen door obligaties te verkopen.

Opmerkelijk is dat de Bank of England aan de mogelijke bezwaren voor de financiële instellingen tegen de invoering van de uniforme „reserve ratio” niet zwaar schijnt te tillen. De liquiditeit van de verschillende instellingen is immers niet gelijk. Voor de minst liquide instellingen zou het uiteindelijk weleens noodzakelijk kunnen blijken, delen van de kredietportefeuille in liquide middelen om te zetten. Dit betekent dat deze instellingen kredietnemers zouden moeten verzoeken bij een meer liquide bank aan te kloppen. De Bank of England erkent dat er een grote verscheidenheid in het bankwezen van het Verenigd Koninkrijk bestaat. Zij merkt echter laconiek op dat met betrekking tot het gedeelte van het bankbedrijf dat zich bezighoudt met het aantrekken van sterling-tegoeden — en daar hebben de voorstellen immers betrekking op — de overeenkomsten in functie groter zijn dan de verschillen.

Samengevat komen de voorstellen neer op:

- a. binding en gelijkschakeling van de liquiditeit van de verschillende instellingen door de invoering van een uniforme „reserve ratio” voor alle tegoeden welke in sterling luiden;
- b. beïnvloeding van de beschikbaarheid en de prijs van het bankkrediet door manipulatie met de „special deposits”.

Nu in Engeland het systeem van monetair-politiek gewijzigd gaat worden — de maatregel met betrekking tot de staatsobligatiemarkt is reeds ingegaan — dringt zich de vraag op of een dergelijke systeemwijziging ook in Nederland zin zou hebben. Nu heeft een systeemwijziging pas zin, indien de effectiviteit van de monetair-politiek er door

toeneemt en de verstarring van de relatieve posities in de kredietverlening er door afneemt. Bovendien mag van de overgang naar een andere methode als zodanig geen al te grote blijvende verstoring van de status quo uitgaan.

De vraag rijst hoe het thans is gesteld met de effectiviteit van de kredietrestricties. Wij gaan hier voorbij aan de vraag in hoeverre een daadwerkelijke beperking van de opgenomen kredieten de uiteindelijk nagestreefde beperking van de bestedingen garandeert. De vraag blijft dan: in hoeverre beperken de kredietrestricties de kredietverlening? De kredietrestricties richten zich vooral op de korte kredietverlening van de algemene banken en landbouwkredietinstellingen en de gehele kredietverlening van de PCGD. Bovendien mag de lange kredietverlening van de algemene banken en landbouwkredietinstellingen niet meer toenemen dan de aanwas van de lange middelen (voornamelijk bestaande uit eigenlijke spaargelden en obligaties).

Deze rubriek wordt verzorgd door medewerkers van het Economisch Bureau van de AMRO-Bank te Amsterdam.

Bij een te grote toename van de lange kredietverlening wordt ten bedrage van het te veel verleende de ruimte voor de korte kredietverlening verminderd.

Ten aanzien van de effectiviteit kan worden opgemerkt dat met name het toezicht op de spaarbanken nog in een overgangsfase verkeert. Uit de stijging van de gemiddelde omloopsnelheid van de tegoeden bij de spaarbanken blijkt echter duidelijk dat onder deze tegoeden transactiegelden schuilen. Dit betekent dat de spaarbanken geldscheppend zijn geworden. Derhalve zijn hun uitzettingen niet langer monetair neutraal. De Nederlandsche Bank schat de omvang van de niet als spaargeld aan te merken tegoeden bij de spaarbanken per ultimo 1970 op f. 750 mln. Van de uitzettingen heeft dus een overeenkomstig bedrag monetaire betekenis. Sinds 1969 is op het bedrijf van de spaarbanken een zelfde regeling van toepassing als op de lange kredietverlening van de handelsbanken en de landbouwkredietinstellingen. Voor een volledig monetair neutraal gedrag zouden de spaarbanken in hun lange bedrijf een overschot moeten kweken

ter grootte van het bedrag dat zij aan transactiegelden herbergen. De huidige regeling schrijft echter slechts voor dat het lange bedrijf geen tekort mag vertonen.

De effectiviteit van kredietrestricties wordt ook nog ondermijnd door de zgn. „near-banking”, kredietverlening van bedrijf tot bedrijf buiten de banken om. Anders dan bij het normale leveranciers- en afnemerskrediet gaat het hier om zuiver financiële transacties, in casu onderhandse leningen met een looptijd van bijv. drie maanden. Voortgekomen uit een geringe beschikbaarheid van kort bankkrediet ten gevolge van te lang voortdurende kredietrestricties gaat de „near-banking” steeds meer een eigen leven leiden. In geldmarktkringen wordt de omvang van de „near-banking” geschat op f. 500 mln. à f. 1.000 mln.

Doordat niet alle kredietverlening met de kredietrestricties wordt beheerst, is de effectiviteit van het huidige systeem nog voor verbetering vatbaar. Bij een systeem van „reserve ratio's” kan het monetaire toezicht op de spaarbanken gemakkelijk geuniformeerd worden aan het toezicht op de andere instellingen. Ook de „near-banking” zal verminderen aangezien de kredietkosten meer aan de marktverhoudingen zullen worden aangepast. Eén van de pijlers van het „reserve-ratio”-systeem is immers de verwachte werking van het prijsmechanisme ten aanzien van het krediet. De koppeling van de debetrente in rekening courant van de banken aan het promessedisconto van de centrale bank zal in dit systeem dan ook moeten worden verlaten. Dit betekent een vrijer fluctueren van de kredietprijs, zoals bijv. in Amerika het laatste halfjaar het geval is.

Het wettelijke kader, waardoor de concurrentieverhoudingen in het bankwezen worden beïnvloed, is nog sterk op het verleden geënt. Instellingen als spaarbanken, landbouwkredietinstellingen, handelsbanken, PCGD en RPS hadden vroeger ieder een eigen karakter. De verschillen in doelstelling uitte zich in verschillen in rechtsvorm, cliëntenkring, werkterrein, dienstenpakket, marktgedrag en monetaire betekenis. Deze verschillen verdwijnen echter in zeer snel tempo. In de komende jaren zal de branchevervaging zo ver voortschrijden, dat men van één bankbranche kan spreken. De thans nog bestaande diversiteit in het wettelijke

kader van de diverse typen instellingen zal dan ook dienen te verdwijnen. Thans bestaan o.a. nog verschillen ten aanzien van de fiscale behandeling, het bedrijfseconomische toezicht en het monetaire toezicht.

Een systeem van „reserve ratio's” lijkt nu mogelijkheden te bieden om, althans wat het monetaire toezicht betreft, een uniforme regeling voor alle bankinstellingen in te voeren. Immers hoe zeer ook het procentuele belang van de toevertrouwde middelen uiteenloopt, alle betreffende instellingen trekken gelden aan van het publiek.

De vormen zijn beperkt: giraal geld, termijndeposito's, spaargeld, obligaties. Vastlegging van de liquiditeiten van alle instellingen kan nu plaatsvinden door voor de verschillende soorten toevertrouwde middelen verschillende percentages vast te stellen, welke echter voor alle instellingen uniform gelden. Dus a% voor de girale gelden, b% voor de termijndeposito's enz. Door a, b, c en d handig vast te stellen kan de centrale bank de liquiditeitsposities van de instellingen bevroren (in Engeland gaan de gedachten uit naar een uniform percentage voor alle toevertrouwde middelen. Dit brengt het nadeel van grote verschuivingen bij invoering mee, hetgeen in Nederland door de banken terecht onaanvaardbaar geacht zal worden).

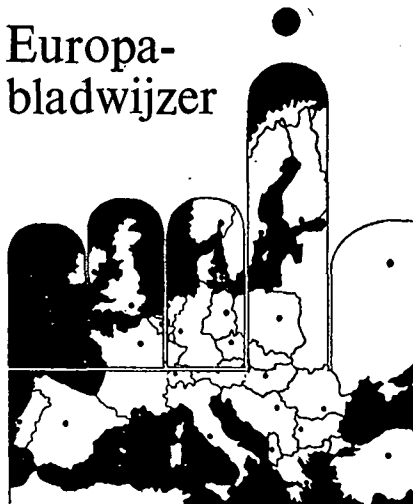
Zijn de uitgangsposities vastgesteld, dan kan de feitelijke monetaire politiek gevoerd worden door telkens voor een komende periode de liquiditeitspercentages a', b', c' en d' voor de aanwas van de middelen vast te stellen. Het voordeel van een dergelijk systeem voor de banken zal zijn dat verstarring van de onderlinge verhoudingen bij de kredietverlening wordt voorkomen. De bank die het meeste geld aantrekt, kan ook het meeste krediet verlenen. Doch er zal uiteraard meer veranderen. Zo zal ongetwijfeld de strijd om de creditgelden verder aanwakkeren. Wil het systeem goed functioneren dan zullen de kredietkosten in veel sterkere mate ten gevolge van de monetaire politiek fluctueren dan thans het geval is. Dit kan voor de kredietnemers een nadeel zijn.

Op het vlak van de uitvoering liggen uiteraard nog tal van voetangels en klemmen. Daar is bijv. het probleem van de definities van girale gelden, spaargelden en deposito's, hetgeen

thans nog niet bevredigend is opgelost. Een groot probleem is eveneens gelegen in de feitelijke vaststelling van de percentages a, b, c en d op zodanige wijze, dat alle betrokken banken zich recht gedaan voelen. Indien de Nederlandsche Bank van een „reserve ratio”-systeem een grotere effectiviteit verwacht, zal het van de oplossing van o.a. deze problemen afhangen of in deze het Engelse voorbeeld zal worden gevolgd.

J. C. Pranger

Europa- bladwijzer

De groei van zes autonome volkshuishoudingen tot één geïntegreerde economie is een complexe aangelegenheid. Op allerlei deelgebieden van het economische gebeuren vinden veranderingen plaats, maar het tempo van de aanpassingen behoeft niet overal hetzelfde te zijn. Zolang de nationale volkshuishoudingen nog in belangrijke mate zelfstandig zijn, gaan ze hun eigen (economische) gang. Voor wie niet dagelijks met het integratieproces te maken heeft, is het daardoor moeilijk een overzicht van het geheel te krijgen.

Een team van schrijvers, werkzaam bij de Europese Gemeenschappen, heeft in 1968 een boek in de Franse taal laten verschijnen, dat in de behoefte aan informatie wilde voorzien¹. Van dit boek is thans een Nederlandse vertaling verschenen². In de Nederlandse versie zijn de beschrijvingen van de economische structuur en de economische politiek van de zes landen drastisch ingekort. Vrijwel volledig vertaald is het laatste deel van de Franse

tekst „La construction européenne”. Hier en daar zijn in de tekst nieuwe ontwikkelingen en actuelere cijfers opgenomen.

De schrijvers willen in het boek een beschrijving geven van de voornaamste etappes, die doorlopen moeten worden om de opbouw van een waarlijke Europese economie te voltooien. Om te laten zien, dat een Europese economie niet uit het luchtledige tevoorschijn komt, maar moet aansluiten op de bestaande structuren, wordt in het eerste deel een beschrijving gegeven van de nationale economische structuren, waarin de bevolking, de produktie, het levenspeil en de levensgewoonten, de omvang van de overheidssector en de buitenlandse handel de revue passeren. Uit een vergelijking van de nationale economische systemen trekken de schrijvers de conclusie, dat achter de schijnbare verscheidenheid van de economische systemen en de verschillen op ideologisch gebied zich een grote mate van overeenstemming verbergt, nl. een grote decentralisatie van de beslissingen en een belangrijke rol van de overheid.

Vervolgens vragen de auteurs zich af, of de zes landen in staat zijn zelfstandig de fundamentele problemen van moderne volkshuishoudingen op te lossen. Deze problemen groeperen ze rond drie thema's:

- doelmatigheid van de produktie;
- harmonische groei;
- handhaving van het externe evenwicht.

In de uitwerking nemen ze uitvoerige beschrijvingen (met goed cijfermateriaal) op van o.a. ontwikkeling van het bruto nationale produkt per land, de uitgaven voor research, de conjunctuurpolitiek en de betalingsbalansen in de zes landen. In een beschouwing over mogelijkheden om de groei te versnellen wordt een band gelegd met de schepping van een grote markt, waaruit voordelen ten aanzien van de groei voortvloeien.

Wanneer de schrijvers vervolgens het ontstaan van de Gemeenschappelijke Markt behandelen, volgen ze eenzelfde werkwijze. Een beschrijving van de Gemeenschappelijke Markt wordt gegroepeerd rond de doelmatigheid van

¹ P. Maillet, G. Hipp, H. Krijnse Locker en R. Sunnen: „L'économie de la Communauté Européenne”, Sirey, Paris 1968.

² Pierre Maillet, Hugo Krijnse Locker, Gerhard Hipp en Robert Sunnen: „De opbouw van een Europese economie”, Kluwer, Deventer 1971, 307 blz., f. 40.

de produktie, een meer evenwichtige economische ontwikkeling en de buitenlandse economische betrekkingen. Deze indeling is evenwel niet essentieel voor de inhoud. Eigenlijk vormt ze de verbindende tekst tussen zuiver beschrijvende verhalen over mededingingspolitiek, landbouw- en industriebeleid, energie- en vervoerbeleid, conjunctuurpolitiek, regionale politiek, sociaal beleid en het beleid ten opzichte van derde landen.

Het aardige van dit boek is de verbinding die steeds wordt gelegd met het beleid of de structuur in elk van de zes landen. Wanneer bijvoorbeeld het landbouwbeleid wordt beschreven, wordt eerst een beschouwing gewijd aan het nationale beleid van de lid-

staten. Aan elk land worden enkele alinea's gewijd. In de beschrijving van het Gemeenschappelijk landbouwbeleid wordt aangeknoopt bij de nationale stelsels. Zodoende vindt men in dit boek gegevens en cijfermateriaal bijeen over een reeks van jaren over allerlei onderwerpen die met economische integratie te maken hebben. Het krijgt daardoor enigszins het karakter van naslagwerk; registers zouden de bruikbaarheid van het boek als naslagwerk stellig hebben vergroot.

Het boek is een geschikte vraagbaak voor wie zich wil oriënteren over de Europese Economische Gemeenschap. Hij moet dan wel voor lief nemen dat het op sommige onderdelen wat on-

evenwichtig is. Ook treden herhalingen op, hetgeen bij vier schrijvers wel niet te vermijden zal zijn.

Boeken van beschrijvende aard verouderen snel. De auteurs zeggen hierover in het voorwoord: „Dit boek zal dus in verschillende van zijn hoofdstukken worden „ingeaald” en dat des te sneller naarmate de verwezenlijking van de Europese Economische Gemeenschap zich sneller zal voltrekken”. Het treft slecht, dat na het afsluiten van de tekst belangrijke beslissingen in de Europese Gemeenschap zijn genomen. Over het besluit over de eigen budgettaire middelen van de Gemeenschap, noch over de plannen (Werner e.d.) om tot een economische unie te geraken, noch over het derde programma

EERSTE NEDERLANDSCHE NILLMIJ

Eerste Nederlandsche-Nillmij n.v.,
Churchillplein 1, Den Haag.

Onze afdeling **Organisatie en Efficiëncy** heeft o.m. tot werkkerrein

- het bevorderen van de doelmatigheid van de organisatie en procedures van het concern
- het geven van richtlijnen voor werkmetho- den en werkbeschrijvingen
- het adviseren omtrent beslissingsprocedu- res en communicatie
- de introductie van automatiseringsprojec- ten.

Van belang is nog het volgende:

- Ook indien U Uw studie nog niet volledig hebt afgerond, kunt U met ons contact opnemen over bovengenoemde functie.
- Uw brief behoeft slechts een korte opgave van Uw antecedenten te omvatten. In een oriënterend gesprek worden verdere gegevens uitgewisseld. Wij zullen U dan gaarne uitvoerig inlichten over de inhoud van de functie en de arbeidsvoorwaarden.
- In bepaalde gevallen kunnen wij U behulpzaam zijn met het vinden van passende woonruimte.

Op deze stafafdeling hebben wij plaats voor een academisch gevormd

BEDRIJFSECONOOM

Een gèrichte belangstelling voor de toepassingen van de moderne computerapparatuur zal de uitoefening van de functie in belangrijke mate ondersteunen.

Indien U belangstelling hebt voor deze functie, kunt U Uw brief richten aan het Hoofd Personeelszaken van de Nillmij, Postbus 14, Den Haag. Telef.: 070-624811, toestel 272.

TOT HET EERSTE NEDERLANDSCHE-NILLMIJ-CONCERN BEHOREN DE EERSTE NEDERLANDSCHE, DE NIEUWE EERSTE NEDERLANDSCHE EN DE NILLMIJ.

voor economisch beleid op middellange termijn treft men iets aan in het boek. Dat is jammer, want het zijn wezenlijke etappes in de opbouw van de Europese economie. Verder worden uitvoerige beschouwingen aan het Ve plan van Frankrijk gewijd. Intussen is het VIe plan definitief vastgesteld, maar ook dit kon kennelijk niet meer worden opgenomen.

Natuurlijk treft men in een beschrijvend werk enkele onnauwkeurigheden aan. Zo valt niet vol te houden dat de grondgedachte, dat elke (onder-

nemers)overeenkomst en elke ondernemingsvereniging a priori verdacht is, tenzij de ondernemingen het tegendeel kunnen bewijzen, zeer dicht bij de opvattingen van Nederland staat (blz. 127). Uit tabel XVI blijkt niet dat Luxemburg het hoogste bruto binnenlandse produkt per hoofd in de Gemeenschap heeft (blz. 50), maar dat Frankrijk bovenaan staat en — in 1968 — Duitsland op de tweede plaats. Op blz. 118 ontbreekt voetnoot 1.

Resumerend kunnen we stellen dat het boek als oriëntatiemogelijkheid

goede diensten kan bewijzen. Voor een studieboek is het wat te onevenwichtig. De paragraaf over mededingingspolitiek is bijvoorbeeld nogal mager. Hiertegenover steken de beschrijving van de conjunctuurpolitiek, de regionale politiek en het wetenschapsbeleid in gunstige zin af. Blijft tenslotte de snelle veroudering van een beschrijvend boek, zeker in een tijd met snelle ontwikkelingen.

Europa-Instituut Leiden

**Het Ministerie van
Economische Zaken vraagt**

economen

Schriftelijke sollicitaties onder vermelding van vac. nr. 1-1934/0936 [in linkerbovenhoek van brief en enveloppe] zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

voor beleidsfuncties die o.m. liggen op het gebied van:

Algemene economische politiek
Industriële structuurvraagstukken
Internationale handel en economische integratie
Prijzen- en mededingingsbeleid
Economisch onderzoek t.b.v. de exportbevordering
Midden- en kleinbedrijf en toerisme
Energiebeleid

Vrijwel alle functies brengen veelvuldig contacten mee, ook in internationaal verband. Naast plaatsing in bestaande vacatures bestaat de gelegenheid stages te lopen op verschillende van deze gebieden.
Standplaats 's-Gravenhage.

Salaris afhankelijk van ervaring, max. f 2720,- per maand. Promotiemogelijkheden aanwezig. Premie AOW voor Rijksrekening. Vakantiegeld 6 1/2 %.

Telefonische inlichtingen over bovenstaande functies worden verstrekt door het Hoofd van de Afdeling Personeelszaken van het Ministerie van Economische Zaken of diens plaatsvervanger onder nr. [070]-81 40 11, toestel 2724 of 2726.

Gerald M. Meier: Leading Issues in Economic Development. Studies in International Poverty. Oxford University Press, tweede druk 1970, 758 blz., 60 sh.

De studie van de economische problematiek van ontwikkelingslanden wordt in aanzienlijke mate bemoeilijkt door het ontbreken van overzichtelijke literatuur. In de afgelopen 15 à 20 jaar is er een lawine van publikaties geweest op dit gebied, een lawine welke voorlopig nog wel zal aanhouden. Op zich zou deze stroom van publikaties een welkom verschijnsel zijn, ware het niet, dat door het ontbreken van handboeken het terrein bijzonder onoverzichtelijk is.

Dat deze handboeken niet versche-

nen zijn is overigens zeer begrijpelijk. Enerzijds is het vakterrein zo breed dat geen enkele econoom kan pretenderen het gebied zelfs maar te overzien. Anderzijds zijn er nog vele controversiële punten, ook binnen deelgebieden van de ontwikkelings-economie, grotendeels als gevolg van gebrekkig inzicht in de problematiek, welke het schrijven van een basis-handboek tot een onmogelijke zaak maken. Ook pogingen om de literatuur overzichtelijker te maken, door het bundelen van een aantal klassieke artikelen tot een "reader", zijn ge-

bleken geen afdoende oplossing te zijn.

Het boek van Meier kan het beste gekarakteriseerd worden als een compromis tussen een handboek en een "reader". Het bevat, evenals de in 1964 verschenen eerste druk, een groot aantal artikelen of gedeelten van artikelen, overzichtelijk gerangschikt in hoofdstukken, voorafgegaan door een inleiding bij elk hoofdstuk. Het aantrekkelijke van de gevolgde procedure is dat, door het vaak slechts opnemen van gedeelten van artikelen, doublures vermeden worden, terwijl Meier daar waar er een lacune in de artikelen is, deze lacune kon opvullen door middel van het inlassen van eigen aantekeningen.

In vergelijking met de eerste druk is het boek van Meier aanzienlijk van karakter veranderd. Concentreerde de oorspronkelijke editie zich grotendeels op de confrontatie van met elkaar in conflict zijnde hypothesen, zoals die in de theoretische literatuur voorkwamen, in de huidige editie staan centraal de strategische proble-

GEMEENTE HENGELO (O.)

Hengelo (Overijssel), 70.000 inwoners, heeft een centrumligging in Twente. De gemeente is nauw betrokken bij regionale samenwerkingsvormen als Stedenband Twente en Twenteraad. Deze activiteiten vereisen onderzoeken, in het bijzonder op planologisch terrein, welke aan het sociografisch bureau worden opgedragen. Hierbij vindt samenwerking plaats met de gemeentelijke bureaus van Enschede en Almelo.

Bij dit bureau wordt gevraagd een

SOCIAAL-WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEKER

MET BELANGSTELLING VOOR PLANOLOGISCHE VRAAGSTUKKEN.

Hij zal deel uitmaken van een team dat ten behoeve van de beleidsvoering onderzoeken verricht met betrekking tot ruimtelijke ordening, industrialisatie, middenstandszaken, woningmarkt, welzijnszorg, onderwijs, verkeer, recreatie, etc. Voor deze functie is een voltooide academische opleiding in een der sociale wetenschappen vereist.

Geboden wordt, naar gelang van leeftijd en ervaring, een salaris van f 19.000,— tot f 26.000,— per jaar.

Vakantietoelage 6,5 procent, terwijl de premie A.O.W./A.W.W. voor rekening van de gemeente wordt genomen.

Een psychologisch onderzoek kan tot de selectieprocedure behoren.

Sollicitaties, gericht aan het college van Burgemeester en Wethouders, vóór 1 augustus 1971 zenden aan de afdeling Onderwijs en Personeelszaken van de gemeentesecretarie, onder vermelding van nr. 260 op de enveloppe.

men van economische politiek t.a.v. de ontwikkelingsproblematiek. Hierbij is een ruime plaats ingeruimd voor de ervaringen van de afgelopen jaren op het gebied van ontwikkelingspolitiek.

Mede als gevolg van deze heroriëntatie verschilt het boek ook inhoudelijk sterk van zijn voorganger. Meer dan de helft van de oorspronkelijke artikelen werd vervangen door andere artikelen, welke beter bij de gewijzigde opzet van het boek passen. Daarnaast werd een drietal nieuwe hoofdstukken toegevoegd. Ook het in de aantekeningen vervatte commentaar werd uitgebreid, en waar nodig vervangen. Wat de nieuwe artikelen betreft, moet er nog op gewezen wor-

den dat ook bijdragen in de vorm van documenten van o.m. de Verenigde Naties, UNCTAD, OECD en ECAFE zijn opgenomen.

De indeling in hoofdstukken is logisch en overzichtelijk. Ook de volgorde van de individuele bijdragen en het commentaar binnen de hoofdstukken is logisch. Wat de keuze van artikelen betreft is het moeilijk om tot een oordeel te komen. Een aantal artikelen welke relevant lijken ontbreekt, terwijl wellicht enige andere bijdragen zonder veel bezwaar gemist konden worden. Dit is binnen het geheel echter slechts een detailpunt, waarvoor voldoende compensatie wordt geboden in de commentaren en de literatuuroverzichten. Daar-

enboven betreft het slechts een gering aantal van de ongeveer 150 fragmenten.

Concluderend kan gesteld worden, dat Meier er alleszins in geslaagd is een overzicht te geven van de strategische problemen betreffende de economische ontwikkeling in de Derde Wereld. Zonder tot definitieve conclusies t.a.v. de oplossingen te komen, geeft Meier een voortreffelijke afbakening van het terrein. Zolang een handboek over de ontwikkelingsproblematiek nog een utopie blijft, en voorshands is dit het geval, is deze tweede editie van Meiers boek een voortreffelijk alternatief.

Drs. M. Sanders

GEMEENTELIJKE DIENST VOLKSHUISVESTING AMSTERDAM

De Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting zoekt een

STAFFUNCTIONARIS

voor financiële en economische vraagstukken.

Zijn taak zal in hoofdzaak bestaan uit het ontwerpen en doen van voorstellen voor — aan onderzoeksresultaten en beleidsdoelstellingen aangepaste — financiële regelingen op het gebied van de volkshuisvesting.

Daartoe zal hij

- landelijke regelingen aan de Amsterdamse situatie toetsen i.v.m. de toepasbaarheid;
- aangepaste regelingen ontwerpen;
- onderzoeksresultaten vertalen in praktische uitvoeringsregelingen;
- de dienst vertegenwoordigen in een aantal advies- en werkgroepen en andere overlegorganen op zijn terrein.

Voor de vervulling van deze zelfstandige en creatieve taak gaan de gedachten uit naar een jong econoom met speciale belangstelling voor de overheidsfinanciën of een gegadigde met een vergevorderde accountantsopleiding die zich in de problemen van overheidsfinanciën wil verdiepen.

De grenzen van het voorgestelde salaris liggen tussen f 1586,— en f 2602,— bruto per maand.

Een psychologisch onderzoek maakt deel uit van de selectieprocedure.

Schriftelijke sollicitaties onder No. V 999 in te zenden bij de Directeur van de Dienst der Gemeentelijke Personeelsvoorziening, Jan Luijkenstraat 94, Amsterdam-Zuid.

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

Het bureau personeelsplanning van de hoofd-afdeling Personeel van het bureau van de rijksuniversiteit te Utrecht vraagt wegens uitbreiding der werkzaamheden een

JONG ACADEMICUS

Taak van het bureau: verder ontwikkelen van normen en methodieken voor de bepaling van de behoefte aan diverse personeels-categorieën voor de onderdelen van de universiteit.

De nieuwe medewerker zal o.a. door gesprekken met vertegenwoordigers van de diverse instituten en (sub)faculteiten gegevens met betrekking tot de studieprogramma's verzamelen en bewerken.

Gewenst zijn goede contactuele eigenschappen en enig organisatorisch inzicht.

Inlichtingen bij drs. W. E. J. van den Bold, tel. (030) 33 57 22, toestel 343.

Sollicitaties te richten aan de personeels-functionaris van de universiteit, Kromme Nieuwe Gracht 29, Utrecht, onder vermelding van nr. 990.

Voor de

FREDERIK MULLER AKADEMIE

Hogere beroepsopleiding voor bibliotheek, documentatie, boekhandel en uitgeverij, wordt gezocht een

DOCENT IN DE ECONOMIE

voor full- of part-time..

De aan te stellen docent, die academisch gevormd dient te zijn, zal een **algemene oriëntatie in de economische wetenschap** moeten geven, alsmede op de afdeling Boekhandel en uitgeverij het vak **Bedrijfseconomie** en op de voortgezette opleidingen voor Bibliotheek en Documentatie **Organisatiekunde**.

Salaris volgens rijksregeling.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan de directeur van de Frederik Muller Akademie, Keizersgracht 225 te Amsterdam.

BUREAU VOOR SOCIAAL-ECONOMISCH EN STEDENBOUWKUNDIG ONDERZOEK

vraagt :

PLANOLOGISCH ONDERZOEKER

(met academische opleiding), ten minste ca. 4 jaar ervaring in het onderzoek voor structuur- en bestemmingsplannen (voor uitbreiding en reconstructie van kommen).

De werkzaamheden bestaan uit het verrichten van en leiding geven aan onderzoek, deelnemen aan teambesprekingen, samenstellen van leesbare rapporten en het geven van een mondelinge toelichting daarop.

Kandidaat dient in staat en bereid te zijn om na enige tijd als hoofd van een te stichten regionaal werkende afdeling van het bureau te fungeren.

Beginsalaris f 2500,- à f 3000,- (exclusief vakantietoeslag e.d.; pensioenverzekering mogelijk).

Sollicitaties aan drs. J. Kwantes, Alb. Perkstraat 107A, Hilversum.

NATIONALE RAAD VOOR LANDBOUWKUNDIG ONDERZOEK TNO

Ruim 1 miljard gulden wordt in Nederland per jaar uit de openbare middelen aan het wetenschappelijk onderzoek besteed. Het beleid dat hieraan richting moet geven, is in de opbouwfase.

Een belangrijk facet van dit wetenschapsbeleid is de verdeling van de beschikbare middelen.

Het eerste orgaan, dat in ons land voor zijn gebied een evaluatiesysteem heeft ontwikkeld om de besluitvorming over deze verdeling van middelen te systematiseren, is de Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek TNO.

Deze Raad vraagt voor deze werkzaamheden een versterking van zijn secretariaat met een

BEDRIJFSECONOOM

of

LANDBOUWKUNDIG INGENIEUR

(economische studierichting)

Inlichtingen over deze functie worden verstrekt door: Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek TNO, Postbus 297, 's-Gravenhage (telefoon, 070-814481).

Tevens is hier verkrijgbaar het „Rapport van de studiec ommissie economische evaluatie van het landbouwkundig onderzoek“, dat de grondslag voor deze werkzaamheden aan geeft.